

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему:
«Проблеми і перспективи європейської інтеграції України в
умовах війни»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-2 (1,4р.)
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Юдов С.С.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Валерій ПОДПЛІТНІЙ
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

Анотація

Проблеми і перспективи європейської інтеграції України в умовах війни.
– Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У магістерській роботі проаналізовані сутність, види та форми інтеграції країн в умовах глобалізації. Досліджено інституційні, економічні та політичні особливості основних етапів формування Європейського Союзу. Систематизовано методичні підходи до оцінки ефективності функціонування інтеграційних об’єднань. Оцінено ефективність економічної інтеграції країн в межах ЄС. Проаналізовано передумови поглиблення європейської інтеграції України. Визначено проблеми інтеграції України до ЄС в умовах війни. Проаналізовано трансформацію економіки України в умовах війни та її вплив на співробітництво з країнами ЄС. Визначено напрями підвищення ефективності економічної співпраці та інтеграції України в ЄС.

Ключові слова: регіональна інтеграція, європейська інтеграція, інтеграційне об’єднання, зона вільної торгівлі, гравітаційна модель, ефективність інтеграції

Annotation

Problems and Prospects of the European Integration of Ukraine in the Conditions of War. – Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economy and Business" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2024.

The thesis analyzed the essence, types and forms of integration of countries in the conditions of globalization. The institutional, economic and political features of the main stages of the formation of the European Union are studied. Systematized methodical approaches to evaluating the effectiveness of the functioning of integration associations. The effectiveness of the economic integration of countries within the EU was evaluated. The prerequisites for deepening the European integration of Ukraine are analyzed. The problems of Ukraine's integration into the EU in wartime conditions have been identified. The transformation of Ukraine's economy during the war and its impact on cooperation with EU countries is analyzed. Areas of increasing the effectiveness of economic cooperation and integration of Ukraine into the EU have been identified.

Key words: regional integration, European integration, integration union, free trade zone, gravity model, efficiency of integration

Зміст

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	9
1.1. Сутність, види та форми інтеграції країн в умовах глобалізації.....	9
1.2. Основні етапи формування та розширення Європейського Союзу ...	18
1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності функціонування інтеграційних об'єднань країн	25
Висновки до розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС.....	35
2.1. Оцінка ефективності економічної інтеграції в межах ЄС	35
2.2. Передумови поглиблення європейської інтеграції України	45
2.3. Проблеми інтеграції України до ЄС в умовах війни	52
Висновки до розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	59
3.1. Трансформація економіки України в умовах війни та її вплив на співробітництво з країнами ЄС.....	62
3.2. Напрями активізації економічної співпраці України з ЄС	62
Висновки до розділу.....	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується поглибленням інтеграційних процесів, що обумовлюють посилення тенденцій регіоналізації на противагу глобалізації світової економіки. Європейський Союз є найбільш успішним інтеграційним об'єднанням у світі, що функціонує як економічний союз, одночасно утворюючи потужне політичне угруповання держав, діяльність якого спрямована на підтримання миру в регіоні, забезпечення добробуту та сталого розвитку всіх держав-членів. Євроінтеграційні прагнення України зумовлені насамперед привабливістю європейських інституцій, завдяки яким сформовано прозорі умови ведення бізнесу в ЄС, потужний інвестиційний потенціал, можливості для створення і використання новітніх технологій.

Приєднання України до ЄС розглядається економістами і політиками як об'єктивна необхідність упродовж тривалого часу, а в сучасних умовах – як важливий засіб зміни геополітичної ситуації та зміцнення безпеки в Європі. Відповідно, після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну спостерігається підвищення інтенсивності економічних зв'язків України з країнами ЄС, що зумовлено не лише економічними, а й політичними чинниками. Проте, в умовах війни процес європейської інтеграції України стикається з істотними проблемами, які виникають внаслідок протидії окремих країн поглибленню економічних відносин ЄС з Україною для захисту їхніх внутрішніх ринків від українських товарів.

З огляду на зазначене вище, актуальним є дослідження особливостей економічних відносин України та ЄС, визначення економічної ефективності європейської інтеграції та проблем вітчизняної економіки, які необхідно подолати на шляху інтеграції до спільного ринку ЄС, а також обґрунтування перспективних напрямів поглиблення співробітництва України з країнами ЄС.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження основних проблем та визначення перспектив інтеграції України до ЄС. Відповідно до мети сформульовано наступні завдання:

- проаналізувати сутність, види та форми інтеграції країн в умовах глобалізації;
- дослідити інституційні, економічні та політичні особливості основних етапів формування Європейського Союзу;
- систематизувати методичні підходи до оцінки ефективності функціонування інтеграційних об'єднань країн;
- оцінити ефективність економічної інтеграції країн в межах ЄС;
- проаналізувати передумови поглиблення європейської інтеграції України;
- визначити проблеми інтеграції України до ЄС в умовах війни;
- проаналізувати трансформацію економіки України в умовах війни та її вплив на співробітництво з країнами ЄС;
- визначити напрями підвищення ефективності економічної співпраці та інтеграції України в ЄС.

Об'єктом дослідження є розвиток інтеграційних процесів в Європі.

Предметом дослідження є визначення проблем та перспектив інтеграції України до ЄС.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою роботи є фундаментальні положення теорій глобалізації, регіональної інтеграції, міжнародної торгівлі, економічного зростання. Для вирішення поставлених завдань у дослідженні використано історичний аналіз як інструмент визначення особливостей розвитку ЄС на кожному етапі поглиблення інтеграції та з метою аналізу євроінтеграції України. Метод інтегрального показника використано для оцінювання ефективності інтеграційного процесу в ЄС з урахуванням внутрішньо регіональної та зовнішньої складових. Застосування методу регресійного аналізу для розрахунку гравітаційної моделі дозволило визначити залежність показників торгівлі України з ЄС від ВВП України та ЄС у розрахунку на одного мешканця та від зміни світової ціни на нафту. Для аналізу основних тенденцій у торгівлі України з ЄС застосовано компаративний та графічний методи, а також структурний аналіз.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи слугують наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених та монографії, закони та нормативно-правові документи в сфері регулювання співробітництва України та ЄС, статистичні дані Світового банку, Державної служби статистики України та Євростату, офіційні повідомлення органів влади та аналітичні матеріали громадських організацій.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, списку літературних джерел. Основний зміст роботи викладений на 91 сторінці. Робота містить 13 таблиць, 7 рисунків. Список літератури налічує 74 позицій та розміщений на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1.1. Сутність, види та форми інтеграції країн в умовах глобалізації

Упродовж останніх кількох десятиліть розвиток країн та їхня взаємодія відбуваються в умовах істотних трансформацій економічної, технологічної, політичної та соціальної сфер, що окреслюються терміном «глобалізація». Теорія глобалізації була обґрунтована у середині 1980-х років минулого століття як загальна концепція, яка пояснювала посилення регіоналізму і швидкий розвиток нових передових технологій. Глобалізація вважається найбільш актуальним економічним явищем сучасності і розглядається вченими як «складне і багатовимірне явище, яке відбувається одночасно на різних рівнях і трансформує політичні, соціальні, економічні та технологічні сценарії в різних частинах світу» [1].

У науковій літературі використовуються різноманітні підходи до видової класифікації міжнародної інтеграції залежно від базових ознак, які покладені в основу типологізації. Найбільш поширеним підходом є виділення основних видів міжнародної інтеграції на основі їх класифікації за кількістю та географічним положенням країн-учасниць. Відповідно до цього підходу виокремлюють такі види міжнародної інтеграції, як регіональна, міжрегіональна та глобальна.

Регіональна інтеграція характеризує об'єднання держав на основі географічної близькості в межах одного великого регіону чи континенту (Союз Африканських держав, Європейський Союз, Південно-Азійська зона вільної торгівлі) [2, с. 12].

Міжрегіональна інтеграція визначається як об'єднання держав та регіональних інтеграційних утворень, які розташовуються в різних регіонах світу та на різних континентах (зона вільної торгівлі США – Південна Корея). Резнічук М. визначає сутність міжрегіональної інтеграції як «процес зближення, взаємопроникнення й зрощення відтворювальних процесів суб'єктів двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний механізм, на

міжнародну систему» [3, с. 60]. Міжрегіональні інтеграційні об'єднання створюються з метою зменшення перешкод для економічного, інституційного, соціального та культурного співробітництва, які зумовлені наявністю кордонів між країнами, а також з метою збільшення спільних можливостей для вирішення нагальних проблем. Досягнення цієї мети відбувається через реалізацію таких завдань, як забезпечення організаційно-правових основ державного управління, формування єдиного економічного і соціального простору, зменшення відмінностей в умовах регіонального розвитку, підтримка стратегічно важливих регіонів та галузей, раціональне використання унікальних ресурсів розвитку регіонів, покращення екологічної безпеки.

Поряд з регіональною інтеграцією та міжрегіональною інтеграцією значна увага вчених приділяється глобальній інтеграції, яка відбувається в результаті об'єднання кількох інтеграційних утворень (зона вільної торгівлі (ЗВТ) між ЄС і Південною Кореєю, ЗВТ між Європейською асоціацією вільної торгівлі та Канадою). Крім цього, глобальна інтеграція виникає тоді, коли більшість країн світу об'єднуються для вирішення спільних проблем. Попко О. зазначає, що глобальна інтеграція проявляється через диверсифікацію глобалізаційних процесів, формування глобальних виробничих, інноваційних, логістичних та регуляторних мереж, що підсилює цілісність глобалізації та взаємозалежність структурних елементів світової економіки [4, с. 15].

В контексті теми і завдань дипломної роботи теоретичне підґрунтя нашого дослідження охоплює основні положення і закономірності міжнародної регіональної інтеграції. Регіональна інтеграція була в порядку денному багатьох країн у всьому світі, спрямованих на об'єднання різних націй в один блок для створення синергії економічних, соціальних і політичних аспектів, щоб похвалитися розвитком і загальним добробутом відповідного населення. Європейський Союз є прикладом успішної інтеграції, який показав позитивні результати в посиленні розвитку в 27 державах-членах шляхом створення єдиного ринку з вільним рухом товарів і послуг, вільним рухом людей і

капіталу, правилами конкуренції, гармонізацією та уніфікацією законів, використанням єдиної валюти для більшості держав-членів [5].

У випадку Європейського Союзу об'єдналися економіки з істотними відмінностями та забезпечили всеосяжну і глибоку інтеграцію, піднявши рівень розвитку багатьох країни-учасниць відповідно до стратегічного бачення спільноти. Успіх інтеграції країн Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) також є важливим уроком з точки зору інклюзивності та регіональних зв'язків, які спрямовані на внутрішнє забезпечення гнучкості та підтримки для менш розвинених країн Камбоджі, Лаоської НДР, Малайзії та В'єтнаму, в той же час покращуючи конкурентоспроможність і зв'язок із зовнішнім світом [5]. Хоча ця модель все ще має певні труднощі, у цих країнах було досягнуто прогресу та спостерігалось економічне зростання.

Лизун М. визначає поняття регіональної економічної інтеграції виходячи з таких понять, як «регіоналізм» та «регіоналізація» (табл. 1.1), та розглядає її як «одночасне поєднання висхідних ініціатив у межах регіоналізації із низхідними стратегічними інституційними заходами, що уособлюють регіоналізм» [6, с. 104].

Згідно «Звіту ЮНКТАД про торгівлю та розвиток 2022» регіоналізм класифікується як «неглибокий» або «глибокий» на основі регіональних торговельних угод (RTA), які стосуються лише усунення тарифних бар'єрів, включаючи часткові угоди. При цьому, що «глибокий регіоналізм» означає створення далекосяжних RTA, які виходять за рамки лібералізації торгівлі, включаючи торгівлю послугами, інвестиції, конкуренцію та державні закупівлі, водночас приймаючи деякі риси спільного ринку та зосереджуючись на регулятивних питаннях [7].

Вчені виділяють дві категорії регіоналізму: «закритий регіоналізм» і «відкритий регіоналізм» [8]. Закритий регіоналізм ґрунтується на стратегії імпортозамінної індустріалізації (ISI) або внутрішньо орієнтованій моделі на розвиток промисловості. Стратегія ISI використовує загальний імпортний

тариф, який є формою державного втручання для захисту національної промисловості та створення великого ринку [9].

Таблиця 1.1

Базові категорії міжнародної регіональної економічної інтеграції

<i>Категорія</i>	<i>Семантика</i>	<i>Трактування</i>
Регіоналізм (інтеграція де-юре)	З огляду на суфікс «-ізм» (від давньогр. ἰσμός), термін повинен відноситися до певного теоретичного чи ідеологічного окреслення процесів регіонального розвитку.	регіоналізм зазвичай зводиться до сукупності цілеспрямованих зусиль суб'єктів влади (формальної чи неформальної) з розбудови інституційної співпраці (чи, навпаки, протистояння) між державами на певній географічній території.
Регіоналізація (інтеграція де-факто)	Беручи до уваги суфікс «-ація» (від лат. tio), термін позначає певну дію чи результат дії.	У разі регіоналізації йдеться про загальну картину міжнародних «економічних потоків» між державами на певній географічній території.
Регіональна економічна інтеграція (де-факто + де-юре)	Поєднання регіоналізму та регіоналізації.	Територія вважається регіонально інтегрованою, якщо вона відповідає як критерію концентрації більш інтенсивних економічних відносин між державами, так і критерію інституційної координації на основі довготривалих спільних норм.

Джерело: складено за [6, с. 104]

Закритий регіоналізм передбачає низку етапів у процесі створення єдиного торговельного блоку. Насамперед, відбувається укладення перших угод про преференційну торгівлю. По-друге, утворюється зона вільної торгівлі (ЗВТ), де усуваються внутрішні тарифні та нетарифні бар'єри, але не відбувається гармонізації зовнішніх бар'єрів. По-третє, створюється митний союз (МС), який сприяє усуненню внутрішніх бар'єрів та встановленню єдиних зовнішніх тарифів. По-четверте, формування спільного ринку (СР) за участі митних союзів, що характеризується вільною мобільністю робочої сили і капіталу. П'ятий етап – запровадження спільної валюти та єдиної економічної політики на основі економічного та валютного союзу. На шостому етапі нації можуть сформувати єдину державу в конфедерації [10].

Розглянуті вище етапи міжнародної регіональної економічної інтеграції супроводжуються укладанням відповідних торговельних угод в межах

ГАТТ/СОТ, які передбачають певний рівень лібералізації відносин між країнами-учасницями (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Форми регіональних торговельних угод в межах ГАТТ/СОТ

Рівень інтеграції	Характер угоди	Сутність угоди
Перший	Часткова угода (Partial Scope Agreement)	Регламентується так званою Дозвільною умовою (англ. Enabling Clause) і стосується лібералізації торгівлі обмеженим набором продуктів винятково між країнами, що розвиваються
Другий	Зона вільної торгівлі (Free Trade Agreement)	Детермінується Статтею XXIV ГАТТ як група митних територій, на яких митні тарифи та інші рестриктивні заходи скасовані для майже повного переліку торгових продуктів (окрім дозволених ситуацій).
Третій	Митний союз (Customs union)	Регламентується Статтею XXIV ГАТТ і, окрім особливостей, наведених для ЗВТ, повинен передбачати також наявність однакових тарифів та рестриктивних заходів серед членів об'єднання щодо третіх сторін
Четвертий	Економічна інтеграційна угода (Economic Integration Agreement)	Згідно зі статтею V ГАТТ являє собою домовленість про суттєву лібералізацію торгівлі послугами

Джерело: складено автором за [6, с. 105]

Очікувалося, що застосування стратегії ISI у країнах, що розвиваються, і менш розвинених країнах сприятиме посиленню економічного розвитку цих країн. Проте країни Латинської Америки у 1980-х роках, які входили до Центральноамериканського спільного ринку і Карибського співтовариства, зазнали значних витрат внаслідок низького економічного зростання, бідності населення і політичної нестабільності. Виявилось, що практичне застосування стратегії ISI породжує такі проблеми, як незбалансована промислова концентрація, висока вартість виробництва (тобто неефективний розподіл факторів виробництва (праці і капіталу) у різних виробничих секторах, таких як сільське господарство, виробництво, промисловість і послуги), а також проблеми, пов'язані з бюрократичними переговорами між урядами. Крім того,

економічні та політичні впливи великих економік на малі економіки завжди переважали в цій стратегії [1].

Відкритий регіоналізм був розроблений і пропагований наприкінці 1980-х років минулого століття. Базуючись на лібералізації торгівлі або відкритому ринку, ця теорія використовує орієнтовану на експорт або зовнішню модель. На відміну від закритого регіоналізму, відкритий регіоналізм спрямований на усунення всіх торговельних та неторговельних бар'єрів в одному регіоні на основі мінімального державного втручання, яке застосовується для захисту вітчизняної промисловості від іноземної конкуренції. Кейбл В. і Хендерсон Д. розглядають відкритий регіоналізм як переговорну структуру, яка відповідає та доповнює ГАТТ/СОТ. Як модель такого підходу автори наводять Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС). Але, як вони зазначають, «відкритість» має принаймні два різних значення: «відкритість у термінах невиключності членства; відкритість з точки зору економічного внеску в процес глобальної лібералізації, ніж відволікання від нього через дискримінацію» [11].

Вчені виділяють дві причини успіху цього нового регіоналізму: (1) незадовільна ефективність ГАТТ/СОТ щодо забезпечення багатосторонності та нездатність усунути торговельні розбіжності між країнами-членами за допомогою першого регіоналізму; (2) зміна позиції Сполучених Штатів щодо багатосторонності відносин та перехід їх торгової політики до відкритого регіоналізму [12].

Отже, відкритий регіоналізм позитивно впливає на регулювання світової торгівлі, що підтверджує досвід Північноамериканської зони вільної торгівлі (NAFTA), в якій були отримані позитивні ефекти, особливо для США і Канади, в результаті запровадження моделі відкритого регіоналізму. Для використання досвіду зазначених країн у створенні інтеграційного об'єднання на засадах відкритого регіоналізму мають бути забезпечені відповідні умови [13]:

1) економічні - близькість до ринку (гравітаційна модель), прямі іноземні інвестиційні (ПІІ) стимули та міцна законодавча база країн-учасниць, розвинені

виробничі структури, ефективне поєднання факторів виробництва (капіталу та робочої сили), низькі темпи інфляції, стабільність обмінних курсів, максимальне використання ефекту масштабу та великий розмір ринку;

2) політичні - демократія, бажання групи економічної сили інтегрувати країни регіону, правова база, політична стабільність і здатність вирішувати проблеми географічного кордону;

3) соціальні - історичні передумови інтеграції країн в одному регіоні, які сформувалися внаслідок імміграції з країн з малою економікою до більш розвинених країн.

Поєднання вищезазначених умов є фактором успішного втілення моделі відкритого регіоналізму в сучасних умовах. Проте, вчені зазначають, що реалізувати відкритий регіоналізм між країнами із середнім рівнем доходу та країнами з низьким доходом є складним завданням, що пояснюється недостатністю в цих країнах економічних, політичних, соціальних і технологічних умов, які існують у НАФТА [1]. Водночас, не варто вважати відкритий регіоналізм ідеальною моделлю для інтеграції країн із середнім рівнем доходу з країнами з низьким доходом для того, щоб конкурувати у світовій торгівлі [Там же].

Регіональні торговельні угоди стали найбільш поширеною формою інституціоналізації взаємовідносин країн в межах регіональної економічної інтеграції, про що свідчить постійно зростаюча їх кількість. Станом на 2024 р. загальна кількість регіональних торговельних угод становила 609, з яких 31 угода була укладена у цьому році. Як видно з таблиці 1.3, найбільш поширеною формою регіональної інтеграції є зона вільної торгівлі, про що свідчить найбільша кількість діючих угод (341).

Аналізуючи динаміку укладання та набуття чинності регіональних торговельних угод упродовж 1948-2024 рр. (рис. 1.1), можемо виділити кілька основних періодів, які характеризуються різною інтенсивністю підписання угод та структурними особливостями.

Таблиця 1.3

Кількість регіональних торговельних угод в межах ГАТТ/СОТ у 2024 р.

<i>Тип угоди</i>	<i>Кількість угод</i>	<i>Кількість приєднаних нових членів</i>
Зона вільної торгівлі	332	9
Митний союз	17	13
Угода про економічну інтеграцію	202	7
Часткова угода	27	2
Загальна кількість	578	31

Джерело: складено автором за даними СОТ [14]

Найбільш тривалим є перший період (1958-1992 рр.), який характеризується початком розвитку регіональної інтеграції. В цей період було створено Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), які показали приклад ефективної інтеграції і спонукали країни Латинської Америки та Африки до розвитку регіональної економічної інтеграції на основі укладення торговельних угод. За цей період загальна кількість укладених торговельних угод збільшилася з двох, які діяли у 1958 р., до 26-ти угод у 1992 р.

Період 1993-2000 рр. характеризується поступовим зростанням загальної кількості діючих угод (з 38 у 1993 р. до 99 до 2000 р.). При цьому звернемо увагу, що основою регіональної інтеграції у цей час були угоди щодо торгівлі товарами, а угоди щодо торгівлі послугами уклалися в невеликій кількості (1 або 2).

Упродовж 2001-2009 рр. спостерігалось істотне зростання кількості регіональних угод. Так, за цей період кількість угод збільшилася зі 111-ти до 294-х, а щорічне зростання в середньому становило приблизно 20 угод. Характерною ознакою цього часу було істотне зростання угод щодо торгівлі послугами. Зокрема, у 2003 р. таких угод було укладено шість, а у 2009 р. – їхня кількість була максимальною за досліджуваний період і становила 17. Водночас, кількість регіональних угод щодо торгівлі товарами також мала зростаючу динаміку – з 8-ми угод, укладених у 2001 р. до 21-ї угоди у 2009 р.

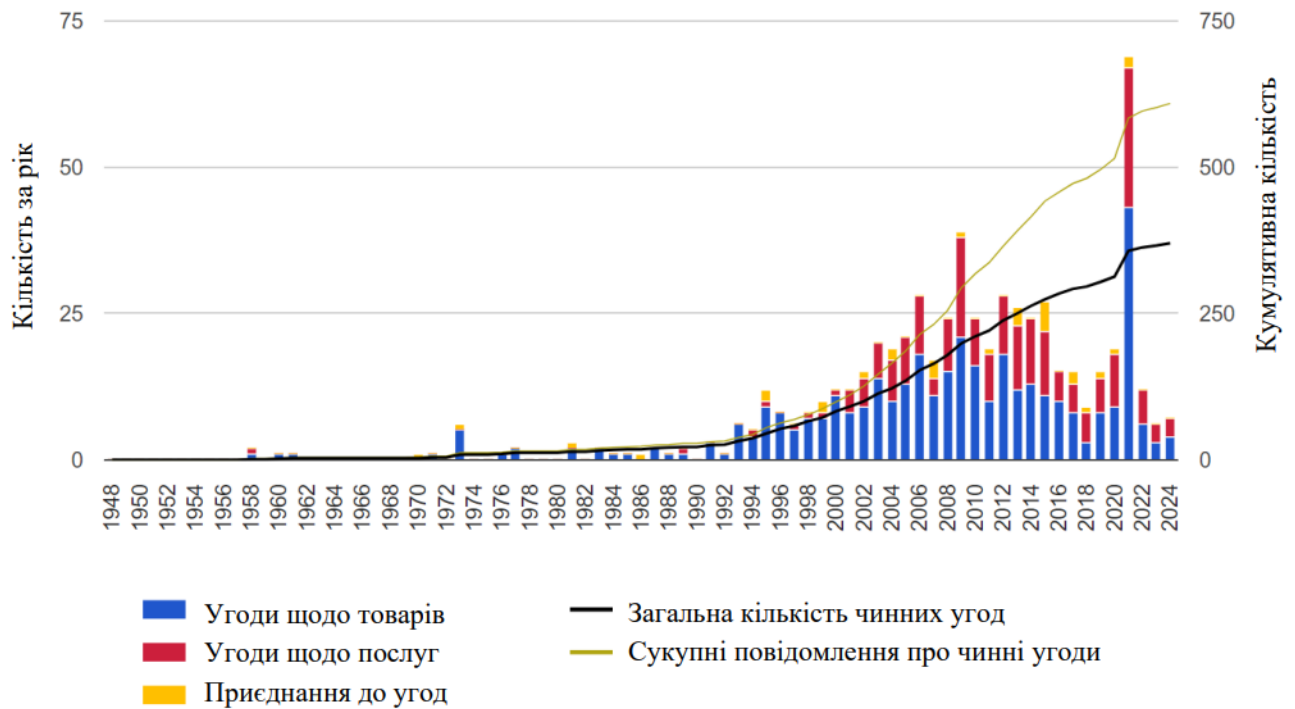

Рис. 1.1. Динаміка кількості регіональних торговельних угод у 1948-2024 рр.

Джерело: [14]

Починаючи з 2010 р. кількість щорічно укладених регіональних торговельних угод зменшується, проте, загальна кількість чинних угод має зростаючу динаміку, оскільки країни відчули переваги регіональної інтеграції і активно співпрацюють в межах досягнутих домовленостей. Так, у 2010 р. укладено 16 регіональних угод щодо торгівлі товарами та 8 угод щодо торгівлі послугами, що було менше порівняно з 2009 р. Упродовж 2010-2020 рр. найменша кількість регіональних торговельних угод була укладена у 2018 р. (лише 8), з яких п'ять угод стосувалися торгівлі послугами, а три - торгівлі товарами. У наступні два роки динаміка кількості укладених угод покращилася. Навіть у 2020 р., під час глобальної кризи, викликаній пандемією COVID-19, було укладено 18 угод (9 з торгівлі послугами та 9 з торгівлі товарами).

Окремо варто виділити 2021 р., упродовж якого було укладено найбільшу кількість регіональних угод за період 1948-2024 рр. – 43 угоди з торгівлі товарами та 24 – з торгівлі послугами. Після цього кількість щорічно укладених угод істотно зменшилася і розподілялася порівну між товарними угодами та

угодами щодо послуг. Так, у 2022 р. було укладено по 6 угод у торгівлі товарами та у торгівлі послугами, у 2023 р. – по три угоди, а у 2024 р. – чотири і три угоди відповідно.

Отже, в умовах глобалізації посилення взаємозалежності країн та поглиблення економічного співробітництва супроводжується активними процесами регіональної інтеграції. В результаті утворюються інтеграційні об'єднання в різних частинах світу, які відрізняються між собою залежно від виду укладених угод, форми інтеграції та ступеня відкритості на зовні. Інтеграційний процес як правило складається з шести етапів, що передбачають поступове поглиблення інтеграції: преференційна торгівля, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз, політичний союз. Найбільш поширеною формою інституціоналізації взаємовідносин країн в межах регіональної економічної інтеграції стали регіональні торговельні угоди, про що свідчить їхня зростаюча кількість. Серед загальної кількості регіональних угод більшість стосується створення зон вільної торгівлі та економічної інтеграції.

1.2. Основні етапи формування та розширення Європейського Союзу

Європейський Союз є економічною та політичною організацією, яка постійно розвивається і яка, через свої внутрішні унікальні особливості, є предметом постійних дискусій науковців щодо правової природи інтеграційного утворення та його подальшого розвитку. Інституційна структура та процедури прийняття рішень в ЄС є дуже складними, тому ця організація поєднує різноманітні інституційні ознаки і її не можливо віднести до якоїсь окремої категорії міжнародних організацій. Поєднуючи методи координації та розподілу національних повноважень, Європейський Союз складно ототожнювати зі звичайною організацією чи федеративною державою, і тому він залишається утворенням, яке Жан Моне назвав «новою політичною формою» [15].

Оригінальність Європейського Союзу зумовлена особливостями розвитку різних його складових частин. Європейський Союз виник із ухваленням Маастрихтського договору в 1992 році, і він об'єднав три організації, створені в 1950-х роках для інтеграції діяльності в окремих секторах (Європейські співтовариства), і дві сфери міжурядового співробітництва (спільна зовнішня справа та безпека). політики, юстиції та внутрішніх справ). Відтоді отриману структуру описували як єдину, що складається з трьох Співтовариств, кожне з яких має власну правосуб'єктність. Однак Європейський Союз не має статусу юридичної особи, попри те, що в його основу покладено Співтовариства та дві міжурядові інституції в рамках спільної організаційної структури [16].

Європейський Союз є першою міжнародною організацією «загального призначення», яка була створена не шляхом координації національних політик своїх членів, а шляхом об'єднання деяких із цих політик під егідою Європейських Співтовариств. Результатом такого об'єднання політики став орган інноваційного типу - наднаціональна організація - утворена шляхом добровільної передачі державами-членами певних суверенних повноважень. Держави-члени не відмовилися від своїх повноважень: вони вирішили виконувати їх спільно на вищому рівні, який мав спільні інституції. З цією метою, у 1951 р. було створено Європейське співтовариство вугілля та сталі (ЄСВС), а в 1957 р. - Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної енергії (ЄАВС або Євратом) [17].

З метою створення тіснішого союзу між народами Європи інтеграція відбувалася поетапно. Спочатку були об'єднані політики щодо певних секторів національних економік держав-членів, потім було створено спільний ринок і поступово впроваджували економічний та валютний союз. Незважаючи на економічні основи, мета Європейського Союзу була з самого початку політичною. Функціональний підхід ініціаторів заснування Співтовариств, Жана Моне та Робера Шумана, означав необхідність переходу від економічної до політичної інтеграції.

9 травня 1950 р. Роберт Шуман, міністр закордонних справ Франції, заявив: «Європа не буде створена відразу чи за єдиним планом. Союз буде побудований за допомогою конкретних досягнень, які спершу створять фактичну солідарність» [18]. Разом із Жаном Моне Шуман зробив пропозицію (відому як «план Шумана») об'єднати управління двома найважливішими ресурсами Франції та Німеччини (вугілля та сталь) в організації, яка також була б відкритою для інших європейських країн. Цей план був затверджений 18 квітня 1951 р. одночасно з підписанням Паризького договору, який заснував перше європейське співтовариство – ЄСВС. Договір підписали Бельгія, Італія, Люксембург, Німеччина, Франція, і Нідерланди, а Сполучене Королівство відмовилося приєднатися до угоди і не брало участі у створенні нової наднаціональної Європейської спільноти [18].

Завдяки пропозиції Роберта Шумана було створено спільноту, яка спеціалізується на управлінні вугіллям і сталлю, що було дуже важливим, але також досить обмеженим кроком. Для подальшої європейської інтеграції шість країн-членів також вирішили розпочати економічну співпрацю. З цією метою ті ж шість країн підписали Римський договір, який заснував ЄЕС (Європейське економічне співтовариство) та Євратом (Європейське співтовариство з атомної енергії) [19].

Метою ЄЕС було створення великого спільного ринку в Європі, який характеризувався б митним союзом і поступовим скасуванням тарифів, щоб люди та товари могли вільно пересуватися між усіма країнами-членами. ЄЕС також прагнуло запровадити спільну політику в усіх країнах-членах, що особливо актуальним було для сільського господарства. Головною метою Європейського співтовариства з атомної енергії був спільний розвиток мирної атомної енергетики в Європі. Щоб полегшити роботу новоствореної Європейської спільноти, у 1958 р. було засновано чотири нові інституції: Європейську комісію, Раду міністрів, Парламентську асамблею (пізніше названу «Європейським парламентом») і Суд [18].

Станом на 1 липня 1968 р. митний союз був повністю сформований, а тарифи між країнами-членами повністю скасовані. Це мало значний позитивний ефект – за період 1957-1970 рр. торгівля всередині співтовариства зросла в шість разів, а зовнішня торгівля ЄЕС з рештою світу збільшилася втричі [18]. Європейська спільнота ставала реальністю, а споживачі отримали безпосередню вигоду від союзу, оскільки їм пропонували дедалі різноманітніший асортимент імпортової продукції.

Відповідно, завершення створення спільного ринку, що передбачає вільний рух товарів, потребувало забезпечення вільного руху робочої сили, послуг і капіталу, для чого необхідно було запровадити низку допоміжних заходів у сферах конкуренції, промисловості, сільського господарства, транспорту, досліджень та ін. Тому було прийнято додаткову політику, спрямовану на вирішення проблем більш чутливих національних секторів економіки, а також соціальної сфери та фіскальної політики. Крім того, внутрішня політика організації мала зовнішній вплив, яким організація, як суб'єкт міжнародного права, повинна була управляти, вибудовуючи свої відносини з державами, що не є членами ЄС, та іншими міжнародними організаціями. У результаті були встановлені зовнішні відносини у сферах світової торгівлі, допомоги розвитку, імміграції, оборони тощо [15].

Хоча Європейський Союз постійно розвивається, ступінь інтеграції, досягнутий на кожному етапі, є результатом компромісу, який не завжди легко досягти. Держави-члени мають істотні відмінності в економічному і соціальному потенціалах, відрізняються національною сприйнятливістю, стараються знайти баланс між перевагами інтеграції та недоліками обмеження їх політичної та бюджетної самостійності, що часто трактується як втрата національного суверенітету. Водночас, Європейський Союз має керувати двома нероздільними процесами одночасно: розширюватися через приєднання нових держав-членів, які подали заявки на вступ, і посилювати згуртованість на основі розширення своїх повноважень та інституційних процедур [20]. Таким чином, ЄС, створений на основі колективної угоди, що базується на

засновницьких договорах, поступово розвивається, удосконалюючи структуру організації, враховуючи пріоритети різних учасників процесу європейської інтеграції та реагуючи на зміни в геополітичному середовищі.

Основні реформи основоположних договорів були здійснені після прийняття Єдиного європейського акту (1986 р.), Маастрихтського договору (1992 р.), Амстердамського договору (1997 р.) та Ніщцького договору (2001 р.). Серед цих договорів Маастрихтський договір найбільш радикально змінив структуру організації. Згідно цього договору було створено Європейський Союз із відповідною структурою, що сформована навколо Європейського співтовариства. У 2002 р. після 50 років існування Договір про ЄСВС закінчився. У 2004 р. в Римі було підписано Договір про створення Конституції для Європи, який мають ратифікувати всі держави-члени Союзу, перш ніж він набуде чинності. Цей «конституційний договір» скасовує всі попередні договори, окрім Договору про Євратом, і нарешті надає Союзу статус юридичної особи. Таким чином, Європейський Союз, заснований цим новим Договором, стане наступником Європейського Союзу, заснованого Маастрихтським договором, і Європейського Співтовариства [15]. Проте, Конституційний договір не набув чинності, оскільки у 2005 р. проведення референдумів щодо його ратифікації у Нідерландах та Франції мали негативний результат. У грудні 2007 р. було укладено Лісабонську угоду, яка певною мірою замінила Договір про Конституцію для Європи.

Поряд з інституційним та економічним розвитком відбувалося й територіальне розширення ЄС. У 1951 р. шість країн заснували Європейське співтовариство вугілля та сталі, а пізніше, у 1957 році, Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії. Відтоді до ЄС приєдналися ще 22 країни, включаючи історичне розширення в 2004 р., яке відображало возз'єднання Європи (табл. 1.4).

У 1995 році Австрія, Фінляндія та Швеція – усі колишні члени Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) – приєдналися до ЄС. Таким чином, загальна кількість держав-членів ЄС збільшилася до 15.

Амстердамський (1997) і Ніццький (2001) договори внесли зміни до Маастрихтського договору з метою підвищення ефективності роботи інституцій ЄС, що стало важливим заходом напередодні розширення Союзу на схід за рахунок включення багатьох держав Центральної та Східної Європи. Договори спростили процес прийняття рішень в ЄС, замінивши принцип однакості кваліфікованою більшістю в багатьох сферах [22].

Таблиця 1.4

Етапи розширення Європейського Союзу

Дата	Приєднання країн	Кількість країн-членів ЄС
18.04.1951	Країни-засновниці: Бельгія, Німеччина, Франція, Італія, Люксембург, Нідерланди	6
01.01.1973	Данія, Ірландія, Сполучене Королівство	9
01.01.1981	Греція	10
01.01.1986	Іспанія, Португалія	12
01.01.1995	Австрія, Фінляндія та Швеція	15
01.05.2004	Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина та Словенія	25
01.01.2007	Болгарія, Румунія	27
01.01.2013	Хорватія	28
01.02.2020	Сполучене Королівство вийшло зі складу ЄС	27

Джерело: складено автором за [21]

У травні 2004 р. до ЄС приєдналися десять нових країн: Чехія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Словаччина та Словенія. Це було найбільше одноразове розширення за кількістю населення і країн. У січні 2007 р. ще дві країни зі Східної Європи, Болгарія та Румунія, приєдналися до ЄС, збільшивши кількість держав-членів до 27 країн. Після Словенії Хорватія стала другою країною колишньої Югославії, яка приєдналася до ЄС у 2013 р. Проте, з 1 лютого 2020 р. Сполучене Королівство більше не є частиною Європейського Союзу [23].

Європейська перспектива залишається відкритою для всього регіону Західних Балкан. Станом на 2024 рік десять країн претендують на членство в ЄС: шість із Західних Балкан (Албанія, Боснія та Герцеговина, Косово, Північна Македонія, Чорногорія та Сербія) та чотири з інших регіонів (Україна,

Молдова, Грузія та Туреччина). Що стосується вимог ЄС, Чорногорія, Албанія та Північна Македонія знаходяться в найкращій позиції для вступу. Інші три держави Західних Балкан мають різні проблеми економічного, інституційного, політичного та безпекового характеру. Боснія і Герцеговина вважається нестабільною державою, оскільки інституції не працюють належним чином, і етнічні серби країни прагнуть незалежності. Косово не визнано дипломатичним шляхом багатьма країнами, у тому числі такими державами ЄС, як Іспанія та Греція. Після розпаду Югославії Сербія залишалася близькою до інтересів Росії [24]. При цьому зауважимо, що наша країна та Молдова отримали статус країни-кандидата значною мірою через критичні обставини триваючої війни з Росією.

Маастрихтський договір також започаткував економічний і валютний союз (ЄВС), який створювався поступово в три етапи (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Етапи створення Європейського валютного союзу

Етап	Період реалізації	Характеристика етапу
I	1990-1993 рр.	використовувався для того, щоб завершити створення єдиного ринку, лібералізувати рух капіталу та заборонити монетарне фінансування органів державної влади центральними банками
II	1994-1998 рр.	докладено значних зусиль для досягнення конвергенції між економіками держав-членів; Маастрихтська угода встановила чотири критерії для вимірювання цієї конвергенції з точки зору інфляції, державних фінансів, обмінних курсів і довгострокових процентних ставок
III	1999-2002 рр.	Мадридський Європейський саміт 15-16 грудня 1995 р. встановив дату початку етапу 1 січня 1999 р., фіксує остаточні курси обміну на євро грошових одиниць, які підлягали заміні, і дату завершення в 2002 р. з введенням в обіг банкнот і монет євро

Джерело: складено автором за [25]

У 1999 р. євро запровадили як облікову валюту, що дозволили Європейському центральному банку реалізовувати єдину монетарну політику для усіх країн, що увійшли до зони євро. З початку 2002 р. євро було введено в обіг як готівкову валюту, яка до боргової кризи 2010 р. продемонструвала свою

міцність та стабільність. На даний час євро використовується як офіційна валюта в усіх «старих» державах ЄС, крім Великої Британії, Данії та Швеції. Серед держав-членів, які приєдналися з 2004 р., першою країною, яка відповідала необхідним критеріям конвергенції, була Словенія, яка у 2007 р. була включена до зони євро. Наступними країнами, що приєдналися до зони євро, стали: Кіпр і Мальта (2008 р.); Словаччина (2009 р.), Естонія (2011 р.), Латвія (2014 р.), Литва (2015 р.), Хорватія (2023 р.). Станом на 2024 р. до зони євро входить 20 країн ЄС. У рамках міжурядового «фіскального пакту», підписаного в березні 2012 р., 25 членів ЄС зобов'язалися зміцнити бюджетну дисципліну та запровадити боргове гальмо і лише Велика Британія та Чехія залишилися поза угодою [22].

Європейський Союз динамічно розвивається і розширюється територіально, а в економічному та політичному плані європейська інтеграція досягла величезного прогресу. Незважаючи на це, події 2022-2023 рр. (протести фермерів та перевізників в Польщі, блокування Угорщиною рішень Європейської Комісії, необхідність посилення обороноздатності) продемонстрували інституційну обмеженість Європейського Союзу та потребу в більшій інтеграції. Нещодавні проблеми в європейському банківському секторі та нові вимоги до бюджету ЄС щодо підтримки витрат на оборону для України, а також необхідність реагувати на інвестиції США в чисту енергію [26] – все це зумовлює актуальність запровадження Європейським Союзом додаткових заходів для зміцнення своєї економіки і політичного союзу.

1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності функціонування інтеграційних об'єднань країн

В умовах глобалізації інтеграція країн є інструментом посилення конкурентоспроможності національних економік, забезпечення стійкості до геополітичних загроз сучасності та об'єднання зусиль для вирішення спільних проблем. Попри низку негативних наслідків від участі країн в інтеграційному об'єднанні (часткова втрата суверенітету, погіршення галузевої структури

національної економіки, зростання безробіття, міграція населення), значними є її переваги, які зазвичай розглядаються через позитивні ефекти від поглиблення торгівлі, збільшення інвестицій, обмін технологіями і пришвидшення економічного зростання країн-учасниць. Так, Оболенська Т. та ін. зазначають, що укладення угод про вільну торгівлю сприяє стабілізації торговельних потоків і доступу до нових ринків збуту, зниженню митних тарифів, підвищенню пропорційності та взаємозалежності економік країн-учасниць. Водночас, на основі аналізу проміжних результатів виконання Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС упродовж 2019–2020 рр. вчені визначили основні загрози ефективності торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС, які є наслідком асиметрії економічного розвитку, а саме обсягів виробництва та платоспроможного попиту, інвестицій, технологічної диспропорційності зовнішньої торгівлі [27]. Балезентіс А. та Яценко О., поряд з перевагами торговельної інтеграції для національних економік, виділяють такі негативні наслідки, як поглиблення асиметрії розвитку країн-учасниць та збереження істотних диспропорцій між країнами у випадку нерівноправного партнерства [28].

Водночас, результати досліджень, проведених багатьма вченими, свідчать, що країни з менш розвиненою економікою отримують більше позитивних ефектів від інтеграції з високорозвиненими країнами. Так, інтеграційні переваги країн з порівняно меншою економікою полягають у: вирівнюванні цін в результаті усунення торговельних бар'єрів [29]; забезпеченні рівних умов для виробників продукції [30]; збільшенні асортименту споживчих товарів на внутрішніх ринках [31]; доступі до значних фінансових ресурсів більшого партнера [32].

З метою оцінки впливу участі країн в інтеграційному об'єднанні використовуються різноманітні методи економічного, статистичного та управлінського аналізу, більшість з яких орієнтовані на визначення ефективності торговельно-економічної інтеграції країн-партнерів. Зокрема, Йорданова В. та Шапор М. для оцінки ефективності інтеграційних процесів

використовують результати прогнозування динаміки експорту країн-партнерів на основі прогнозних значень їхніх макроекономічних показників (ВВП, інфляція, безробіття), отриманих за допомогою моделей кривих зростання, для регресійного аналізу розвитку інтеграційних угруповань [33].

Йилмазкудай Д. та Йилмазкудай Г. використали економетричну модель двосторонньої торгівлі і довели, що регіональні торгові угоди є більш вигідними для обох країн-партнерів, чим більшими та економічно схожими є їхні економіки [34]. Подібні висновки обґрунтували Т. Мельник та ін. на основі емпіричного та статистичного аналізу середньострокових результатів розвитку поглибленого торговельного співробітництва між Україною та Китаєм за період до 2019 р. [35].

З метою оцінки ефективності торговельно-економічного співробітництва вчені використовують гравітаційне моделювання. При цьому, традиційна гравітаційна модель удосконалюється шляхом впровадження нових змінних. Наприклад, для врахування рівня торгово-економічної інтеграції між країнами, що, як правило, вимірюється відкритістю торгівлі, ці моделі часто використовують різні індекси, які характеризують рівень відкритості взаємної торгівлі. Так, Слабоспицька О. застосувала гравітаційну модель для аналізу експорту машинобудівної продукції українськими компаніями, доповнивши її трикомпонентним індексом лібералізації торгівлі від Heritage Foundation, який враховує тарифний захист, рівень корупції на митниці та нетарифні бар'єри [36]. Аналізуючи взаємну торгівлю України та ЄС з точки зору створення зони вільної торгівлі, Н. Рилач доповнює гравітаційну модель індексом економічної свободи, значення якого змінюється в межах від 0 (не вільна економіка) до 10 (максимально вільна економіка) і характеризує рівень економічної свободи та вільної торгівлі [37].

Таким чином, поширеним інструментом економетричного аналізу ефективності торговельного співробітництва є гравітаційна модель Я. Тінбергена (1966), яка базується на ідеї ньютонівського гравітаційного тяжіння. У контексті досліджень двосторонньої торгівлі ця ідея трансформується в

гіпотезу про те, що зовнішньоторговельний оборот прямо пропорційний розміру їхніх економік і обернено пропорційний факторам торгової відстані між партнерами [38].

Зазвичай при побудові моделі показником розміру національних економік вибирають валовий внутрішній продукт, тому його використання для оцінки пропорційності внеску у спільний результат торговельної співпраці залежно від економічної потужності партнерів є теоретично зручним. Однак проблематичність використання гравітаційного моделювання з точки зору оцінки впливу країн-партнерів з різним рівнем економічного розвитку на обсяги торгівлі підтверджується, серед іншого, результатами побудови гравітаційної моделі двосторонньої зовнішньої торгівлі Мельник Т. та ін., яка в логарифмічній формі має вигляд:

$$\ln E_{ij} = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot \ln Y_1 + \alpha_2 \cdot \ln Y_2 + \alpha_3 \cdot \ln D_{ij} + \ln \varepsilon, \quad (1.1)$$

де E_{ij} – товарообіг між країнами i та j ; Y_1 , Y_2 – ВВП країн i та j , розрахований за паритетом купівельної спроможності; D_{ij} – середньорічна світова ціна на нафту як комплексна характеристика «торговельної відстані» між зовнішньоторговельними партнерами; α_0 , α_1 , α_2 , α_3 – параметри моделі; ε – статистична похибка [35].

На основі визначених факторів Калюжна Н. та Кудирко Л. запропонували гравітаційну модель торгівлі між Україною та ЄС у 1996–2015 рр., та обґрунтували, що найкращу статистичну значущість матиме модель із набором таких факторів:

$$\ln E = c_0 + c_1 \cdot \ln D + c_2 \ln Y_1 \cdot \ln D. \quad (1.2)$$

Як видно з рівняння 1.2, вчені запропонували специфікацію моделі, яка містить мінімально достатню кількість факторів, які не включають у чистому вигляді фактор Y_2 (ВВП ЄС), а вплив цього фактора за результуючою ознакою опосередковано враховується через міжфакторну кооперацію. За результатами дослідження, проведеного вченими, побудовано модель, у якій торгівля між Україною та ЄС визначається в основному валовим внутрішнім продуктом України, яка має високу статистичну значущість [38].

Також дослідники широко використовують індексні моделі, при цьому багато уваги приділяється формуванню системи відповідних індикаторів, які якомога повніше відобразатимуть вплив інтеграції на економіку країн-партнерів. Так, Т. Макконен у частині формування структури комплексного індексу для оцінки рівня регіональної інтеграції обґрунтував доцільність включення компонента, який би «відображав розвиток науки, технології та інновацій, які є драйверами економічного зростання, зокрема в процесах інтеграційної взаємодії» [39]. Для дослідження інтеграційних процесів в африканському регіоні Гор С. застосував інтегральний показник African Regional Integration Index, який включає 16 індикаторів, об'єднаних у 5 сферах (торгова інтеграція, виробнича інтеграція, вільне пересування людей, фінансова та макроекономічна інтеграція та регіональна інфраструктура) [40]. Станікова М. та Мелецький Л. запропонували зведений зважений індекс регіональної стійкості для оцінки інтеграційних процесів у регіонах ЄС, розрахунок якого враховував такі найважливіші, на думку вчених, фактори, як: зв'язки між громадами, людський капітал і соціально-демографічна структура, ринок праці, економічні показники та інновації, наука та дослідження [41].

Осауленко О. та ін. обґрунтували доцільність використання інтегральних показників для оцінки потенціалу розвитку регіональних інтеграційних процесів та застосували новий науково-методичний підхід, який передбачає використання інтегрального показника потенціалу розвитку інтеграційних процесів, з урахуванням інтенсивності впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на розвиток інтеграційних відносин. Вчені розробили інтегральний індекс потенціалу розвитку інтеграційного процесу, виходячи з припущення, що існує популяція інтеграційних об'єднань m , а рівень їх розвитку характеризується системою параметрів, які визначаються як:

$$X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ij}, \dots, x_{in}), \quad (1.3)$$

Де: i – індекс інтегрального об'єднання, що аналізується ($i = 1, m$), j – унікальний індекс, який характеризує інтеграційні зв'язки ($j = 1, n$). Таким чином, ij х являє собою значення j індексу для інтеграційного об'єднання i [42].

Вчені обґрунтували, що рівень розвитку інтеграційних процесів з одного боку визначається внутрішньо регіональними чинниками, що визначають масштаб, глибину та специфіку розвитку інтеграційних відносин у рамках існуючих регіональних інтеграційних об'єднань, які характеризуються внутрішньо регіональною торгівлею та її часткою в загальному зовнішньоторговельному обігу, часткою високотехнологічного експорту в загальному внутрішньо регіональному експорті, індексом ВВП на одного мешканця в інтеграційному об'єднанні. З іншого боку, він визначається впливом зовнішніх чинників, що характеризують місце і роль інтеграційного об'єднання в глобальних процесах (частка інтеграційного об'єднання у світовому товарообігу, включаючи високотехнологічний експорт, інвестиції, населення).

Таблиця 1.6

Структура системи унікальних індексів

Внутрішньо регіональні фактори		Зовнішні фактори	
Внутрішньо регіональна торгівля (експорт) на душу населення, дол.	X_{Intra}	Частка регіональної торгівлі інтеграційного об'єднання у світовій торгівлі, %	$X_{Intra S}$
Частка внутрішньо регіональної торгівлі та її частка в загальному зовнішньоторговельному обігу, %	ITS	Частка інвестицій інтеграційного об'єднання у світовому обсязі інвестицій, %	FDI_s
Частка ІКТ у внутрішньо регіональному експорті, %	$X_{Intra ICT}$	Частка ВВП інтеграційного об'єднання у світовому ВВП, %	GDP_s
Індекс інвестицій на душу населення, дол	FDI	Частка населення інтеграційного об'єднання в населенні світу, %	Pop_s
ВВП інтеграційного об'єднання на душу населення, дол	GDP	Частка експорту ІКТ інтеграційного об'єднання у світовому експорті, %	$X_{ICT s}$

Джерело: [42]

Для побудови інтегрального показника необхідно забезпечувати порівнювальність усіх унікальних параметрів, а тому застосовують процедуру стандартизації, яка дозволить об'єднати їх в інтегрований індекс. Розрахунок стандартизованої оцінки для параметра, підвищення значення якого призводить

до збільшення самого інтегрального показника (має стимулюючий вплив), проводиться за такою формулою:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}, \quad (1.4)$$

де: x_{ij} – значення унікального параметру j для інтеграційного об'єднання i , x_{min} , x_{max} - відповідно, мінімальне та максимальне значення унікального параметру j [42].

Якщо збільшення унікального параметра призводить до зменшення інтегрального показника (дестимулюючий вплив), то для розрахунку його стандартизованого значення слід використовувати таку формулу [42]:

$$P_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{max} - x_{min}}. \quad (1.5)$$

Крім цього, певні унікальні параметри, що описують різні аспекти інтеграційних відносин, неоднаково впливають на загальний стан інтеграції. Тому, при побудові інтегрального показника для оцінки потенціалу розвитку інтеграційних процесів необхідно визначати коефіцієнти значущості (α_{ij}) для кожного унікального параметра, згаданого вище.

В наукових дослідженнях для побудови інтегрального показника використовуються різні види середнього зваженого: середнє арифметичне, середнє геометричне, середнє квадратне та деякі інші. Відповідно до аналізу практичного застосування різних типів середнього індекс середнього геометричного зваженого є найбільш прийнятною формою індексу при побудові інтегрального показника, коли монотонне збільшення певного параметра призводить до підвищення значення загального показника [42]. Індекс середнього геометричного зваженого має такий вигляд:

$$I_i = \prod_{j=1}^n (P_{ij})^{\alpha_j}. \quad (1.6)$$

Загальний інтегральний показник потенціалу розвитку інтеграційного процесу, за Осауленко О. та ін. [42], визначається як:

$$IPD_i = \frac{I_{int_i} + I_{ext_i}}{2}. \quad (1.7)$$

Субіндекс, що характеризує вплив внутрішньорегіональної складової загального інтегрального індексу розвитку інтеграційних процесів, розраховується таким чином [42]:

$$I_{int_i} = \sqrt[5]{P_{Xint_i} \cdot P_{ITS_i} \cdot P_{XICT_i} \cdot P_{FDI_i} \cdot P_{GDP_i}} \quad (1.8)$$

Субіндекс, що характеризує вплив зовнішньої складової на загальний інтегральний показник розвитку інтеграційних процесів, розраховується так [42]:

$$I_{ext_i} = \sqrt[5]{P_{XintS_i} \cdot P_{PopS_i} \cdot P_{XICTS_i} \cdot P_{FDIS_i} \cdot P_{GDPS_i}} \quad (1.9)$$

Використання інтегрального показника для комплексного порівняльного аналізу потенціалу розвитку інтеграційних процесів дає змогу врахувати інтенсивність впливу багатьох факторів (як внутрішніх, так і зовнішніх), що, у свою чергу, дозволяє надати комплексну та кількісну характеристику економічних інтеграційних процесів, визначити їх місце у світовій економіці.

Таким чином, у нашому дослідженні для оцінки ефективності функціонування ЄС як інтеграційного об'єднання країн використаємо метод розрахунку інтегрального показника, визначивши його для таких основних періодів: останнє розширення ЄС шляхом приєднання Хорватії у 2013 р.; вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС у 2020 р.; сучасний етап функціонування ЄС-27. З метою визначення передумов інтеграції України до ЄС та оцінки впливу торгівлі, як основної форми співробітництва між нашою країною та інтеграційним об'єднанням, розрахуємо гравітаційну модель, яку використаємо для прогнозування обсягів товарообороту між країнами у короткостроковій перспективі.

Висновки до розділу

Глобалізація характеризується посиленням взаємозалежності країн та поглибленням економічного співробітництва в межах регіональних інтеграційних об'єднань. Регіональна економічна інтеграція зумовлена подібністю рівнів економічного і ринкового розвитку країн, географічною близькістю, наявністю історично сформованих торгово-виробничих зв'язків,

наявністю спільних проблем. Процес інтеграції країн включає такі послідовні етапи: преференційна торгівля, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз, політичний союз. Найбільш поширеною формою інституціоналізації взаємовідносин країн в межах регіональної економічної інтеграції є регіональні торговельні угоди, в загальній кількості яких переважають угоди щодо створення зон вільної торгівлі та економічної інтеграції.

Європейський Союз є економічною та політичною організацією, яка має унікальні особливості та динамічно розвивається попри складність внутрішніх процесів взаємодії країн-учасниць та істотний вплив геополітичних змін в регіоні в останні роки. Найважливішою особливістю ЄС, що відрізняє його від інших інтеграційних об'єднань, є створення наднаціонального органу управління і передача йому державами-членами частини суверенних повноважень. Зміцнення зв'язків між країнами-членами ЄС відбувалося завдяки поетапному процесу інтеграції. Спочатку впроваджувалися спільні політики щодо певних секторів національних економік держав-членів, потім - створено спільний ринок та поступово впроваджено економічний та валютний союз, на сучасному етапі зміцнюється політична інтеграція. За період існування ЄС відбулося 7 етапів розширення за рахунок приєднання нових країн-учасниць, а у 2020 р. кількість країн в об'єднанні зменшилася внаслідок виходу Сполученого Королівства зі складу ЄС. Незважаючи на економічні труднощі та геополітичні зміни в регіоні, очікується подальше розширення ЄС і приєднання країн із Західних Балкан. Україна та Молдова отримали статус країни-кандидата на вступ до ЄС, що спонукає їх до активізації виконання маастрихтських критеріїв.

Оцінка впливу участі країн в інтеграційному об'єднанні передбачає застосування різноманітних методів економічного, статистичного та управлінського аналізу, більшість з яких орієнтовані на визначення ефективності торговельно-економічної інтеграції країн-партнерів. Для оцінки функціонування ЄС як інтеграційного об'єднання країн доцільно використати

метод інтегрального показника, розрахувавши його для таких основних періодів: останнє розширення ЄС у 2013 р.; вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС у 2020 р.; сучасний етап функціонування ЄС-27. З метою визначення передумов інтеграції України до ЄС та оцінки впливу торгівлі, як основної форми співробітництва між нашою країною та інтеграційним об'єднанням, доцільно розрахувати гравітаційну модель та використати її для прогнозування обсягів двостороннього товарообороту у короткостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС

2.1. Оцінка ефективності економічної інтеграції в межах ЄС

Економічну ефективність інтеграційних процесів в ЄС необхідно оцінювати з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники, які характеризують масштаб, глибину та специфіку європейської інтеграції, включають набір показників економічної діяльності в середині регіонального об'єднання: ВВП на одного мешканця в ЄС; обсяги внутрішньо регіональної торгівлі та її частка в загальному зовнішньоторговельному обороті ЄС; частка високотехнологічного експорту в загальному внутрішньо регіональному експорті ЄС; прямі іноземні інвестиції на одного мешканця в ЄС. Водночас, вагомим є також вплив зовнішніх чинників, які визначають місце і роль інтеграційного об'єднання в світовій економіці та включають такі показники: частка ЄС у світовому ВВП; частка ЄС у світовому товарообороті; частка населення ЄС в населенні світу; частка ЄС у світовому обсязі експорту високотехнологічних товарів; частка ЄС у світовому обсязі ПІІ.

Насамперед розглянемо внутрішній та зовнішній індикатори, які характеризують динаміку економічного зростання ЄС. Загалом, ВВП у фактичних цінах мав позитивну динаміку у досліджуваній період та, за даними Світового Банку, збільшився з 14,56 трлн дол. США у 2010 р. до 18,35 трлн дол. США у 2023 р. [43]. При цьому, можемо припустити, що крім внутрішніх чинників, які впливають на обсяги виробництва країн ЄС, вагомими чинниками динаміки ВВП інтеграційного об'єднання є зовнішні. Зокрема, на зниження ВВП з 15,65 трлн дол. США у 2014 р. до 13,55 трлн дол. США у 2015 р. значною мірою було зумовлене вторгненням російських військ на Донбас та анексією Криму. Внаслідок економічної кризи, зумовленої пандемією COVID-19, ВВП ЄС у 2020 р. знизився незначно - до 15,38 трлн дол. США порівняно з 15,69 трлн дол. США. Повномасштабна війна в Україні призвела до більш істотного зниження ВВП ЄС – з 17,32 трлн дол. США у 2021 р. до 16,76 трлн дол. США у 2022 р.

Попри загалом зростаючу динаміку ВВП ЄС упродовж 2010-2023 рр., відносні показники, які розраховуються для характеристики внутрішньо регіональних та зовнішніх чинників євроінтеграції, мають різні тренди. Так, динаміка показника ВВП ЄС у розрахунку на одного мешканця є зростаючою, а динаміка частки ЄС у світовому ВВП характеризується спадною тенденцією (рис. 2.1). Таким чином, збільшення обсягу ВВП ЄС на одну особу з 32965,8 дол. США у 2010 р. до 40823,9 дол. США у 2023 р. свідчить про позитивний ефект від цього внутрішньо регіонального чинника для розвитку євроінтеграції. Водночас, в зовнішньому аспекті відбулося зниження ефективності європейської інтеграції, про що свідчить зменшення частки ЄС у світовому ВВП з 21,9% до 17,4% за цей же період.

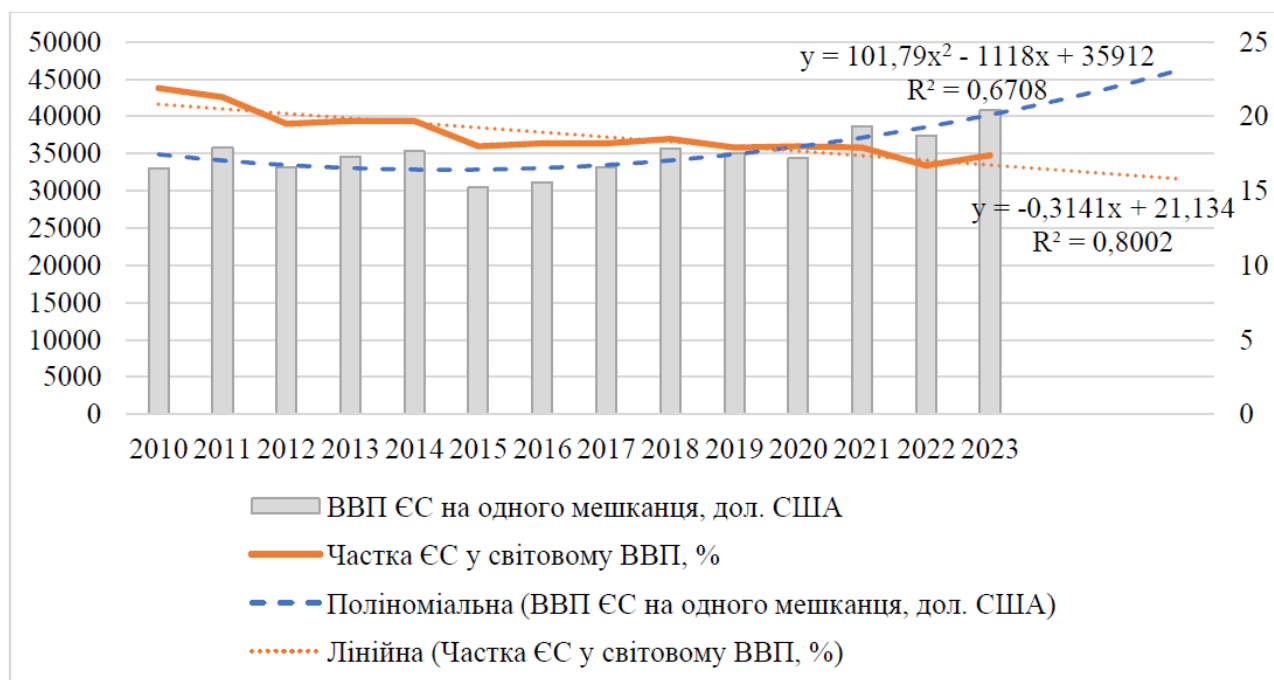

Рис. 2.1. Динаміка індикаторів, що характеризують ВВП Європейського Союзу у 2010-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [44; 45]

Показники торгівлі ЄС, що характеризують ефективність інтеграційного об'єднання як з точки зору внутрішнього ефекту, так і зовнішнього прояву, у довгостроковій перспективі покращилися, хоча їхня динаміка не була стабільною. Внутрішньо регіональний експорт ЄС у розрахунку на одного

мешканця збільшився з 5,4 дол. США у 2010 р. до 9,1 дол. США у 2023 р. (рис. 2.2). Динаміка цього показника характеризується стійким зростанням у період 2010-2019 рр., а у 2020 р. через кризу внаслідок пандемії його значення зменшилося до 6,5 дол. США, що підтверджує вразливість внутрішньої торгівлі в ЄС до глобальних ризиків. Водночас зауважимо, що у 2022 р. обсяг внутрішньо регіонального експорту ЄС на одного мешканця збільшився до 9,5 дол. США порівняно з 7,6 дол. США у 2021 р., тому перший рік повномасштабного вторгнення російських військ в Україну не мав негативного впливу на торгівлю в середині Співтовариства. Проте, зниження показника у 2023 р. до 9,1 дол. США може свідчити про скорочення товарообороту між країнами ЄС внаслідок блокади українсько-польського кордону польськими фермерами та перевізниками, що уповільнило функціонування регіональних ланцюгів створення вартості, в які включені й українські товаровиробники.

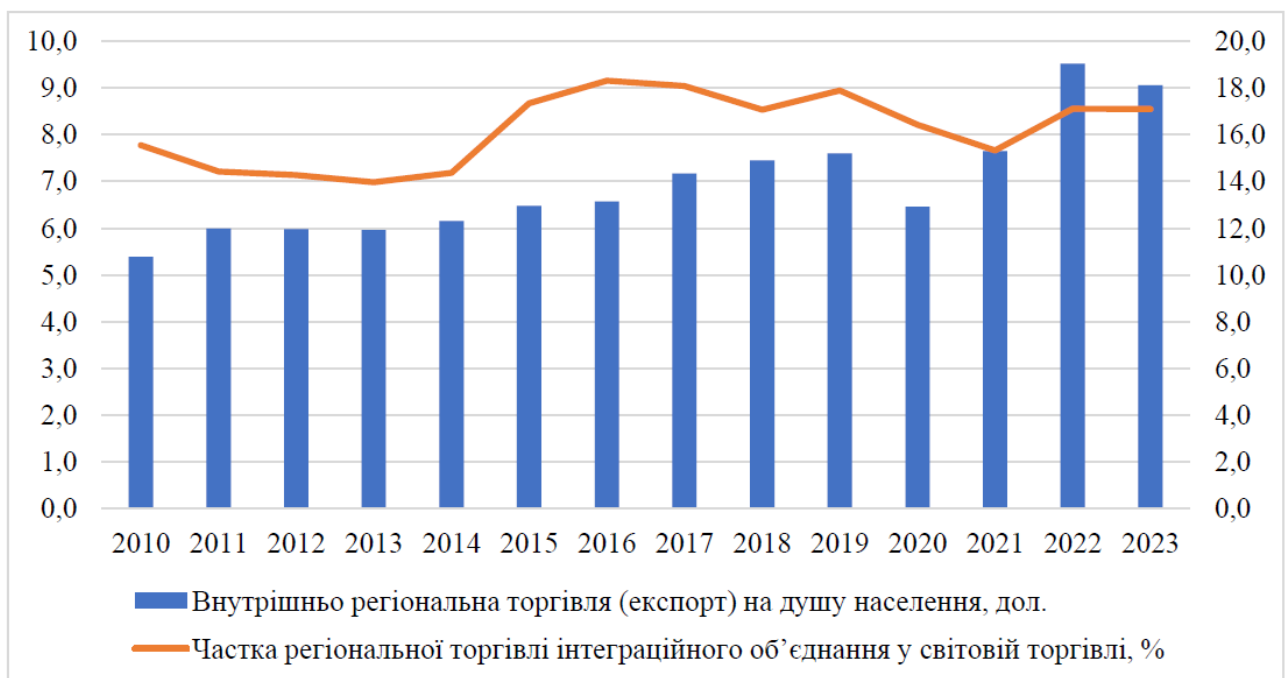

Рис. 2.2. Динаміка показників внутрішньо регіональної торгівлі ЄС у 2010-2023 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [47; 48]

При цьому зауважимо, що за нашими розрахунками згідно даних Євростату [46], частка внутрішньо регіональної торгівлі в загальному обсязі

торгівлі ЄС упродовж 2010-2015 рр. збільшилася з 40% до 42,2%, а у 2016-2017 рр. відбулося зниження цього показника до 41% з подальшим зменшенням до 40% у 2018-2020 рр. та до 37-38% у 2021-2023 рр. Це свідчить про зростання важливості зовнішнього ринку для країн ЄС починаючи з 2016 р. після впровадження в дію зони вільної торгівлі з Україною.

Як видно з рис. 2.2, частка регіональної торгівлі ЄС у світовій торгівлі у довгостроковому періоді також характеризувалася позитивною динамікою – відбулося зростання з 15,6% у 2010 р. до 17,1% у 2023 р. При цьому звернемо увагу, що зниження цього показника з 15,6% у 2010 р. до рівня 14% упродовж 2011-2014 рр. свідчить про тривалий вплив світової фінансової кризи 2008-2009 рр., після якої відновлення європейської економіки стримувалося, крім внутрішніх чинників, ще й зростаючою невизначеністю внаслідок подій в Україні 2013-2014 рр. (вторгнення російських військ на Донбас та анексія Росією Криму). Збільшення частки регіональної торгівлі ЄС у світовій торгівлі відбулося починаючи з 2015 р., коли показник підвищився до 17,3% з подальшим зростанням до 18% у 2016-2017 рр. Вагомим чинником такої позитивної динаміки вважаємо підписання Угоди про асоціацію та імплементацію положень зони про вільну торгівлю України з ЄС, що активізувало торгівлю в середині Співтовариства в результаті покращення умов торгівлі з Україною. Так, торгівля проміжною продукцією між країнами ЄС могла збільшитися в результаті активізації ланцюгів створення вартості у виробництві технологічної продукції, яка постачається на ринок України. З іншого боку, обсяги внутрішньо регіональної торгівлі готовою продукцією в ЄС можна розглядати як результат покращених умов отримання сировини з України, що використовується для її виробництва.

Експорт ЄС характеризується високим рівнем технологічності, про що свідчить частка високотехнологічної продукції в експорті на рівні 16% (рис. 2.3). Крім цього, європейські виробники високотехнологічних товарів зберігають конкурентні позиції на світовому ринку, хоча частка ЄС у загальносвітовому експорті високотехнологічних товарів зменшилася з 29,7% у

2011 р. до 22,1% у 2021 р. Порівняно стабільна частка високотехнологічних товарів в експорті ЄС поряд зі спадною часткою ЄС у світовому високотехнологічному експорті може свідчити про поступову втрату позицій ЄС на світових ринках через посилення присутності інших країн, що є лідерами у виробництві технологій.

Рис. 2.3. Показники торгівлі ЄС високотехнологічною продукцією

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [49; 50]

Індекс інвестицій на душу населення в ЄС, який ми розраховали як відношення обсягу накопичених ПІІ в економіці ЄС до чисельності населення, мав зростаючу динаміку упродовж досліджуваного періоду, про що свідчить збільшення його значення удвічі - з 13242,7 дол. США у 2010 р. до 26425,2 дол. США у 2022 р. (рис. 2.4). Максимальне значення цього показника спостерігалось у 2020 р. і становило 28207,2 дол. США, після чого відбулося його зменшення у 2021 р. до 27791,7 дол. США як наслідок економічної кризи під час пандемії. Подальше зниження індексу інвестицій на одного мешканця у 2022 р. зумовлене зменшенням обсягу ПІІ в економіці ЄС до 11,8 трлн дол. США порівняно із загальним показником у 2021 р., який становив 12,6 трлн дол. США, що було пов'язане з економічними проблемами Європи,

спричиненими вторгненням Росії в Україну в лютому того ж року, коли протягом року багато європейських країн переживали стагнацію зростання або рецесію.

Як показує аналіз статистичних даних, загалом економіка країн ЄС є привабливою для іноземних інвестицій, оскільки щороку в ній зосереджується одна четверта частина усіх світових ПІІ. Проте, динаміка частки ЄС в світовому обсязі ПІІ упродовж дослідженого періоду була нерівномірною. Так, попри загальну спадну тенденцію у довгостроковому періоді та зниження цього показника з 26,7% у 2010 р. до 25,9% у 2022 р., спостерігалось кілька пікових періодів швидкого його зростання після кризових періодів (рис. 2.4). Зокрема, після зниження до 24% у 2014 р. що значною мірою було зумовлено подіями в Україні, відбулося зростання показника до 26,1% у 2015 р. Наприкінці 2019 р. в умовах посилення невизначеності та фінансових ризиків через пандемію Covid-19, відбулося виведення капіталу інвесторами з економіки ЄС, що зумовило зниження частки ЄС у світових ПІІ до 25,5%, але вже у 2020 р. попри складну економічну ситуацію в Європі, як і в світі, європейська економіка виявилася більш інвестиційно привабливою, що й сприяло зростанню показника до 28,6%.

Рис. 2.4. Динаміка показників, що характеризують рівень прямого іноземного інвестування в ЄС у 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даним [51; 52]

Населення ЄС збільшується повільнішими темпами, ніж населення світу, тому індикатор євроінтеграції, який відображає зовнішню демографічну позицію Співтовариства, має тенденцію до зниження у довгостроковому періоді. Так, чисельність населення ЄС збільшилася з 441,5 млн осіб у 2010 р. до 449,4 млн осіб у 2023 р., тоді як населення світу збільшилося з 6,97 млрд осіб до 8,02 млрд осіб за цей же період. Відповідно, частка населення ЄС в населенні світу зменшилася з 6,33% у 2010 р. до 5,6% у 2023 р.

З метою оцінки ефективності європейської інтеграції розрахуємо загальний інтегральний показник розвитку інтеграційного процесу за формулою 1.7, яка включає субіндекси впливу внутрішньорегіональної та зовнішньої складових. Тому, насамперед розрахуємо субіндекс внутрішньорегіональної складової розвитку інтеграційних процесів (формула 1.8) на основі стандартизованих значень відповідних показників, які ми розглянули вище (рис. 2.1-2.4). Всі складові субіндексу внутрішньорегіональної складової розвитку інтеграційних процесів ЄС є показниками, які мають стимулюючий вплив на євроінтеграцію, тому для стандартизації їхніх значень ми використали формулу 1.4. Крім цього, слід зауважити, що не всі показники є доступні у статистичних базах даних за період 2010-2023 рр., тому розглянемо період з 2011 р. по 2021 р., для якого наявні всі необхідні показники і є можливість розрахувати всі індикатори.

Згідно наших розрахунків, субіндекс внутрішньорегіональної складової розвитку інтеграційних процесів в ЄС мав зростаючу динаміку, що свідчить про посилення економічної інтеграції в Співтоваристві. Незначне зменшення субіндексу I_{int} до 0,778 у 2014 р. може бути пояснене приєднанням Хорватії у 2013 р., що потребувало певних економічних ресурсів та дозволило отримати позитивний результат від розширення ЄС вже у наступні періоди. Також зазначимо, що у 2020 р., коли на євроінтеграцію негативно впливали такі події, як глобальна пандемія та Брексіт, значення субіндексу дещо збільшилося (до 0,879) порівняно з попереднім роком, а у 2021 р. показник збільшився до 0,922, що підтверджує здатність ЄС забезпечити стійкість інтеграційного процесу до

потрясінь на основі ефективного використання ендогенного потенціалу зростання.

Таблиця 2.1

Результати розрахунку субіндексу внутрішньо регіональної складової розвитку інтеграційних процесів ЄС

Роки	ВВП ЄС на одного мешканця, дол. США	Внутрішньо регіональна торгівля (експорт) на душу населення, дол.	Частка внутрішньо регіональної торгівлі в загальному зовнішньоторговельному обігу, %	Частка високотехнологічної продукції в експорті ЄС, %	Індекс інвестицій на душу населення, дол	I _{int}
2011	0,924	0,630	0,946	0,909	0,486	0,754
2012	0,857	0,630	0,998	0,938	0,507	0,761
2013	0,893	0,628	1,000	0,932	0,555	0,781
2014	0,911	0,648	0,988	0,909	0,539	0,778
2015	0,787	0,682	0,988	0,938	0,600	0,785
2016	0,805	0,692	0,974	0,994	0,597	0,797
2017	0,855	0,755	0,963	0,909	0,704	0,831
2018	0,923	0,784	0,948	0,886	0,763	0,858
2019	0,906	0,800	0,958	0,926	0,807	0,877
2020	0,887	0,680	0,944	0,920	1,000	0,879
2021	1,000	0,805	0,906	0,926	0,985	0,922

Джерело: розраховано автором

Наступним етапом розрахунку інтегрального показника є визначення субіндексу, що характеризує вплив зовнішньої складової на загальний інтегральний показник розвитку інтеграційних процесів в ЄС (формула 1.9). Попри зроблений вище висновок про ефективність євроінтеграції на основі використання внутрішньо регіональних чинників, необхідно зазначити про нижчу стійкість ЄС до впливу зовнішніх чинників та певне послаблення позицій інтеграційного об'єднання у світовій економіці. Про це свідчить зниження субіндексу з 0,931 у 2011 р. до 0,835 у 2021 р. (табл. 2.2). Зниження субіндексу зовнішніх чинників євроінтеграції відбувалося у 2013-2014 рр. після приєднання Хорватії, а також у 2020-2021 рр. внаслідок виходу Великої Британії з ЄС та економічної кризи через пандемію. Тому, з точки зору

стійкості до впливу зовнішнього середовища та здатності зберігати міцні позиції в світовій економіці, ефективність євроінтеграційного процесу знизилася за досліджуваний період.

Таблиця 2.2

Результати розрахунку субіндексу зовнішньої складової розвитку інтеграційних процесів ЄС

Роки	Частка ЄС у світовому ВВП, %	Частка регіональної торгівлі ЄС у світовій торгівлі, %	Частка ЄС в світовому високотехнологічному експорті, %	Частка ЄС в світовому обсязі ПШ, %	Частка населення ЄС в населенні світу, %	Iext
2011	0,973	0,788	1,000	0,924	0,987	0,931
2012	0,890	0,780	0,948	0,885	0,976	0,893
2013	0,900	0,763	0,936	0,884	0,967	0,887
2014	0,900	0,785	0,951	0,840	0,957	0,884
2015	0,822	0,948	0,898	0,914	0,949	0,905
2016	0,831	1,000	0,954	0,860	0,938	0,915
2017	0,831	0,988	0,797	0,872	0,929	0,881
2018	0,845	0,933	0,790	0,938	0,921	0,883
2019	0,817	0,978	0,818	0,892	0,912	0,881
2020	0,822	0,897	0,760	1,000	0,904	0,873
2021	0,817	0,838	0,743	0,894	0,894	0,835

Джерело: розраховано автором

Розрахунок загального інтегрального показника потенціалу розвитку інтеграційного процесу в ЄС як середнього арифметичного значення двох розглянутих субіндексів (за формулою 1.7) дозволяє зробити висновок про підвищення ефективності євроінтеграції у довгостроковому періоді, оскільки значення інтегрального показника збільшилося з 0,842 у 2011 р. до 0,879 у 2021 р. (рис. 2.5). Отже, попри певне послаблення зовнішніх позицій ЄС, європейська інтеграція має значний внутрішній потенціал для економічного розвитку, що ефективно використовується учасниками інтеграційного об'єднання для забезпечення економічного зростання та подальшого розширення Співтовариства.

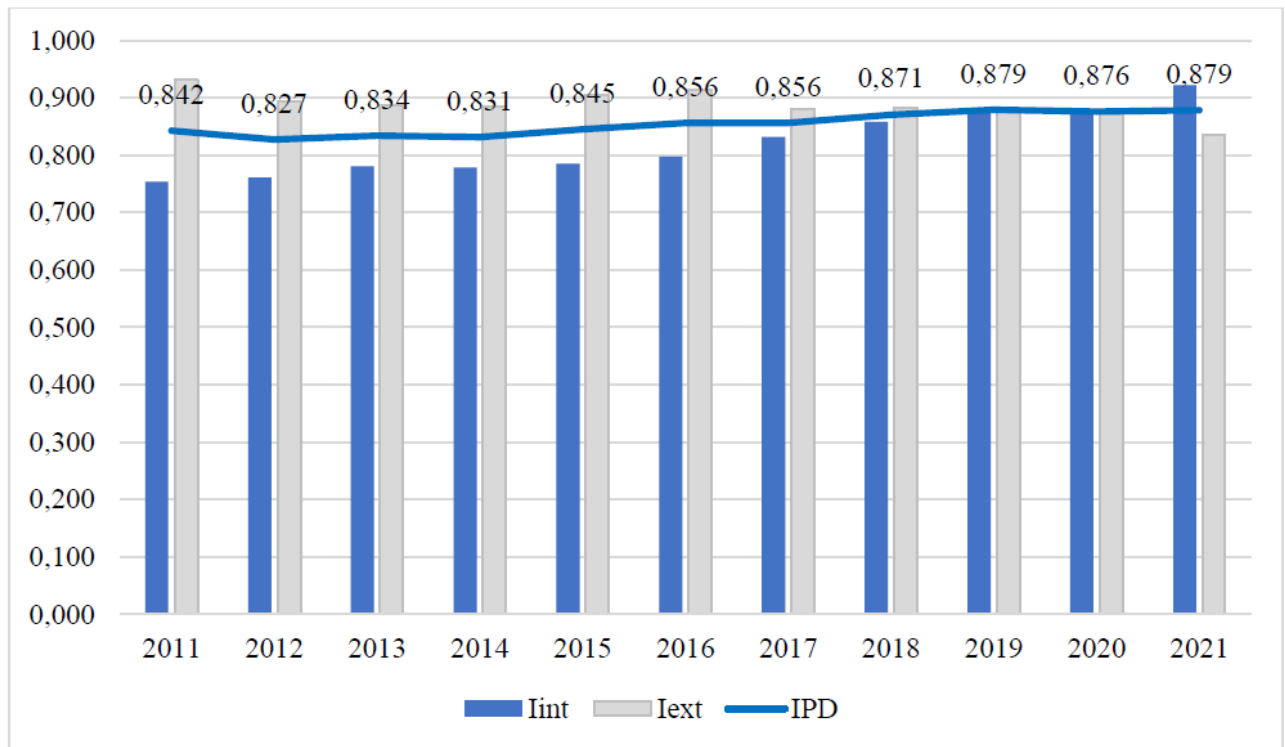

Рис. 2.5. Динаміка інтегрального показника потенціалу розвитку інтеграційного процесу в ЄС (IPD)

Джерело: розраховано автором

Таким чином, результати проведеного дослідження показали, що процес європейської інтеграції упродовж 2011-2021 рр. був ефективним. Водночас, внутрішньо регіональна складова розвитку інтеграційного процесу використовується ефективніше ніж зовнішня складова. Про високу ефективність використання внутрішнього регіонального потенціалу євроінтеграції свідчить значне покращення таких показників функціонування ЄС, як ВВП у розрахунку на одного мешканця, обсяги внутрішньої регіональної торгівлі (експорту) на одну особу, частка високотехнологічної продукції в експорті ЄС, індекс інвестицій на одного мешканця. Про зниження ефективності використання зовнішньої складової інтеграції та послаблення позицій ЄС на світовому ринку свідчить погіршення таких індикаторів, як частка ЄС у світовому ВВП, частка ЄС в світовому високотехнологічному експорті, частка ЄС в світовому обсязі ПІІ.

2.2. Передумови поглиблення європейської інтеграції України

Тривалий час ЄС розглядав співробітництво з Україною як основу формування «буферної» зони між європейськими країнами та Росією. Програми, які реалізовувалися в Україні за підтримки фондів ЄС переважно були спрямовані на покращення прикордонної інфраструктури та посилення безпеки країн-членів на кордоні з Україною. Своєю чергою, прагнення європейської інтеграції України більшою мірою було задеклароване у різноманітних документах і висвітлювалося в публікаціях, проте, практичні заходи щодо активізації цього процесу були неефективними, оскільки економіка та політика нашої країни значною мірою орієнтувалися на співпрацю з Росією.

Ситуація змінилася після революції 2013 р., коли суспільство не дозволило політичному керівництву відмовитися від процесу євроінтеграції. Базовою передумовою інтеграції України до ЄС стала підписана у 2014 р. Угода про асоціацію, яка, крім поглиблення політичних відносин, уможливила впровадження в дію Угоди про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі Україна-ЄС у 2016 р., що спростило взаємний доступ товаровиробників з на ринки України та ЄС. Європейський парламент прийняв заявку України на вступ до ЄС у лютому 2022 р., а в червні цього ж року наша країна отримала статус країни-кандидата та змогла офіційно почати переговори про вступ до ЄС у грудні 2023 р.

Рішення Європейської Ради про надання Україні статусу кандидата, ймовірно, не відбулося б за довоєнних обставин. Хоча прагнення країни приєднатися до ЄС були очевидними протягом деякого часу, офіційна заявка на членство українськими політиками серйозно не розглядалася до російського вторгнення. Таким чином агресія Росії парадоксальним чином перетворила на реальність прагнення України взяти курс на членство в ЄС [53].

З огляду на обов'язковість виконання Україною великої кількості вимог та забезпечення відповідності держави Копенгагенським критеріям, приєднання до ЄС виглядає віддаленою перспективою. Проте, активізація проведення

інституційних реформ сприятиме поглибленню економічного співробітництва, що істотно наблизить момент вступу України до ЄС. Українська економіка була взаємопов'язана з економікою ЄС до повномасштабної російської агресії, і ці зв'язки ще більше розширилися та зміцнилися з лютого 2022 р. Тому фахівці з євроінтеграції прогнозують, що до моменту вступу України її проникнення в економіку ЄС буде набагато більшим [54].

Роль України в економіці ЄС була незначною, враховуючи розмір і рівень складності економіки її партнерів. Однак в окремих секторах роль України вже посилювалася та поступово зростає. Для України ЄС завжди був важливим торговим партнером, а в умовах повномасштабної війни Росії в Україні спостерігається поглиблення співробітництва. У 2022 р. торгівля товарами з ЄС перевищила половину загальної торгівлі товарами України порівняно зі стабільною часткою в 40%, яка була кілька років тому. Проте роль України як торговельного партнера ЄС залишається другорядною.

Позиції України в торгівлі країн-членів ЄС відрізняються з точки зору географії та конкретних категорій товарів. Якщо розглядати торгівлю за географічним критерієм, то Україна інтенсивніше торгує зі своїми сусідами. У 2022 р. експорт в Україну становив 2,8% загального експорту Польщі, що є найвищим показником серед країн-членів ЄС. Частка литовського експорту була більшою (3,8%) у 2021 р., але вона зменшилася внаслідок логістичних проблем, які виникли після того, як Білорусь дозволила Росії використовувати свою територію для нападу на Україну. Інші країни-члени мали набагато менші частки. Щодо імпорту з України, то найбільшу українську частку в загальному імпорті країни-члена ЄС становила Болгарія, при цьому імпорт з України становив 3,2% від загального обсягу країни. З усіма іншими партнерами частки були нижчими, коливаючись від приблизно 2% до майже нуля, наприклад, як у випадку Франції чи Ірландії.

Україна відіграє мінімальну роль як місце призначення та джерело прямих іноземних інвестицій (ПІІ) для ЄС. У 2021 р. зовнішній обсяг ПІІ з ЄС в Україну становив 29 млрд євро, або близько 0,2% від загального обсягу усіх

зовнішніх інвестицій інтеграційного об'єднання. Відзначимо, що Нідерланди та Кіпр є провідними інвесторами в Україну. Водночас, згідно з аналізом Національного банку України, саме через ці дві країни-члени ЄС в основному проходили зворотні транзакції, що свідчить про українське походження приблизно третини ПІІ, які надійшли в нашу країну [55].

Водночас, ЄС є найбільшим інвестором в Україну, на частку якого припадає близько 75% загального обсягу інвестицій, що надійшли в українську економіку. Крім двосторонніх транзакцій, країни-члени ЄС використовувалися як платформа для інвестицій транснаціональних компаній в Україну [54]. До таких компаній належать ArcelorMittal зі штаб-квартирою в Люксембурзі, декілька компаній, зареєстрованих у Нідерландах (COFCO International, сільськогосподарська платформа для найбільшого китайського державного підприємства COFCO Corporation; DP World, глобальна логістична компанія) і кілька великих американських товарних компаній (Bunge, Cargill і Archer Daniels Midland). Усі великі мобільні оператори в Україні (Київстар, Vodafone та Lifecell) формально зареєстровані як нідерландські ПІІ, хоча їхні кінцеві бенефіціари знаходяться в Росії, Азербайджані та Туреччині [Там же].

В Україну інвестували також відомі європейські великі роздрібні мережі (Auchan, H&M та IKEA) та виробничі підприємства, зокрема Danone, Leoni, Unilever та Jacobs Douwe Egberts. Фінанси є ще одним значним сектором для інвестицій з ЄС. В Україні працюють кілька великих банків ЄС, у тому числі Raiffaisen Bank, OTP Bank і Credit Agricole. Водночас заборона на купівлю землі сільськогосподарського призначення іноземцями, яка продовжує діяти навіть після закінчення мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення всередині країни, стримує надходження ПІІ з ЄС в сільське господарство.

Загальний обсяг українських ПІІ в ЄС у 2021 р. становив 14 млрд євро, або 0,1% загального обсягу. Український виробник металу «МетІнвест» має заводи в Італії, а «МХП», одна з провідних компаній сільського господарства та харчової промисловості України, відкрила заводи в Нідерландах і Словаччині,

що зменшило вплив торговельних бар'єрів, які залишаються в рамках Угоди про асоціацію. «Roshen», виробник кондитерських виробів, має фабрики в Литві та Угорщині, виробник соків «Т.В. Fruit» має два заводи в Польщі, «Кормтех», виробник кормів для домашніх тварин, відкрив завод у Литві, а «IMMER Group», що спеціалізується на пакувальних матеріалах, розпочала виробництво в Латвії [56].

В умовах війни надходження ПІІ в Україну, зокрема й з країн ЄС, істотно зменшилися, іноземні інвестори навпаки виводять свій капітал за кордон. Натомість, обсяги торгівлі України з ЄС мають зростаючу тенденцію, особливо у 2021-2023 рр. Загальний товарооборот України та ЄС збільшився з 32,1 млрд дол. США у 2010 р. до 55,9 млрд дол. США у 2023 р. (рис. 2.6). Істотне зростання відбулося у 2021 р. (до 55,7 млрд дол. США) після зниження до 42,4 млрд дол. США у 2020 р. Навіть у 2022 р., після початку повномасштабної війни, зниження обсягів товарообороту було незначним, порівняно з попередніми кризовими періодами. Такі позитивні зміни в двосторонній торгівлі дозволяють розглядати поглиблення торговельного співробітництва як основну передумову поглиблення євроінтеграції нашої країни.

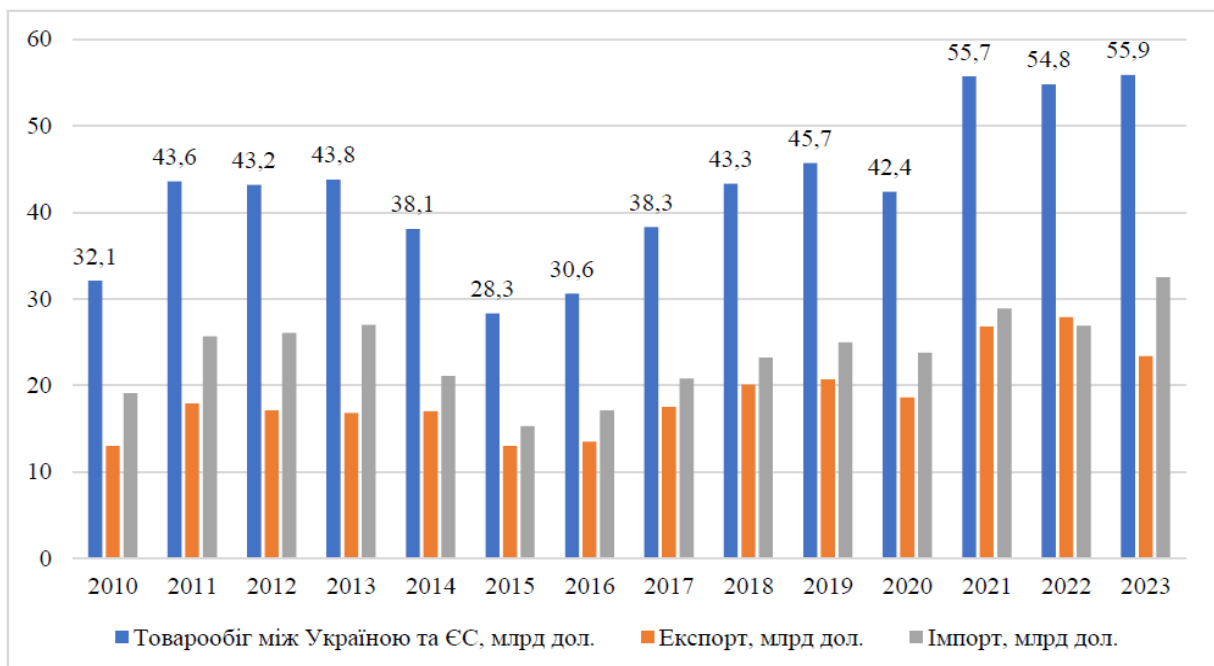

Рис. 2.6. Динаміка показників торгівлі товарами України та ЄС у 2010-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за [57]

Для оцінки ефективності торгівлі між Україною та ЄС як однієї з головних передумов європейської інтеграції нашої країни проведемо економетричний аналіз на основі розрахунку гравітаційної моделі (рівняння 1.1). В якості залежних змінних по чергово використаємо дані про товарооборот між Україною та ЄС, експорт товарів з України до ЄС, експорт товарів з ЄС до України, які наведено у табл. 2.3. Перелік незалежних змінних охоплює такі показники, як ВВП України (за ПКС) на одну особу, ВВП ЄС (за ПКС) на одну особу, середньорічна ціна нафти Brent як міра торговельної відстані між країнами-партнерами (табл. 2.3). Для проведення регресійного аналізу наведені статистичні дані будуть перераховані у натуральні логарифми.

Таблиця 2.3

Незалежні змінні для побудови гравітаційної моделі торговельного співробітництва України та ЄС

Роки	Залежна змінна			Незалежні змінні		
	Товарообіг між Україною та ЄС, млн дол.	Експорт з України до ЄС, млн дол.	Експорт з ЄС до України, млн дол.	ВВП України (за ПКС) на одну особу, дол.	ВВП ЄС (за ПКС) на одну особу, дол.	Середньорічна ціна нафти Brent, дол. за барель
	<i>Trade</i>	<i>E_{Ukr}</i>	<i>E_{EU}</i>	<i>GDP_{Ukr}</i>	<i>GDP_{EU}</i>	<i>Brent oil</i>
2010	32153,1	13051,9	19101,2	17026	32862	79,47
2011	43722,7	17969,9	25752,8	18018	34495	111,26
2012	43237,6	17081,2	26156,4	18090	34965	111,63
2013	43805,1	16758,6	27046,5	18140	36065	108,56
2014	38072	17002,9	21069,1	17255	37065	98,97
2015	28345,3	13015,2	15330,1	15626	38224	52,32
2016	30637	13496,2	17140,8	16072	40552	43,67
2017	38332,7	17533,4	20799,3	16524	42666	54,25
2018	43373,4	20157	23216,4	17187	44654	71,34
2019	45762,8	20750,7	25012,1	17839	48194	64,3
2020	42464,6	18604,9	23859,7	17286	47106	41,96
2021	55747,1	26792,9	28954,2	18040	51916	70,86
2022	54853,1	27890,7	26962,4	15022	57339	100,93
2023	55879,3	23392,1	32487,2	16231	60348	82,49

Джерело: складено автором за даними [57; 58; 59; 60]

Розрахунок гравітаційної моделі було проведено за допомогою комп'ютерної програми Statistica 7.0 і отримано три статистично значущі

залежності. Насамперед, результати розрахунків підтвердили міцний ($R=0,979$) безпосередній зв'язок товарообороту між Україною та ЄС з усіма незалежними змінними, включеними до регресійної моделі:

$$Trade = -16,455 + 1,494 \cdot GDP_{Ukr} + 1,049 \cdot GDP_{EU} + 0,313 \cdot Brent\ oil. \quad (2.1)$$

Як видно з рівняння 2.1, найбільший вплив на двосторонній товарооборот здійснювала динаміка ВВП України (за ПКС) на одного мешканця: при збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося зростання залежної змінної на 1,494%. Дещо менший вплив на товарооборот України та ЄС здійснювала зміна обсягу ВВП ЄС (за ПКС) на одного мешканця: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 1,049%. Це свідчить про меншу залежність товарообороту від зростання розмірів економік країн-членів ЄС.

Найслабший позитивний вплив на двосторонню торгівлю спостерігався у випадку зміни світової ціни на нафту: зростання ціни на 1% сприяло збільшенню залежної змінної на 0,313%. Позитивний вплив цієї змінної зумовлений тим, що подорожчання нафти призводить до підвищення ціни товарів (насамперед, збільшення вартості транспортування сировини, матеріалів та готової продукції), яке, своєю чергою, збільшує вартість двостороннього товарообороту.

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,959$) показує, що зміна обсягів товарообороту між Україною та ЄС на 95,9% залежала від макроекономічних факторів, включених в регресійну модель (2.1), а на 4,1% - від інших чинників. Розрахункове значення критерія Фішера істотно перевищує його табличне значення ($F(3,10)=78,504$), що свідчить про щільність виявленого взаємозв'язку між змінними. Похибка розрахунків не перевищує 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Друга модель, отримана в результаті регресійного аналізу, демонструє міцну ($R=0,955$) пряму залежність експорту товарів з України до ЄС від ВВП (за ПКС) на одного мешканця обох сторін та світової ціни на нафту:

$$E_{Ukr} = -15,211 + 1,092 \cdot GDP_{Ukr} + 1,237 \cdot GDP_{EU} + 0,276 \cdot Brent\ oil. \quad (2.2)$$

Найбільший вплив на експорт українських товарів до ЄС упродовж досліджуваного періоду здійснювала динаміка ВВП на одного мешканця в ЄС: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 1,237%. Це підтверджує важливість спільного ринку ЄС для українських виробників експортної продукції. Водночас, економіка країн ЄС характеризується стабільним зростанням і збільшенням національного доходу, що обумовлює більші потреби в імпортованих товарах, які надходять зокрема й з України.

Вплив динаміки ВВП на одного мешканця в Україні на експорт українських товарів до ЄС був порівняно меншим: збільшення на 1% незалежної змінної забезпечувало зростання залежної змінної на 1,092%. Така залежність свідчить про експортну орієнтованість української економіки і позитивний вплив економічного зростання на експорт товарів. Найменший позитивний вплив на експорт товарів з України до ЄС здійснювала динаміка світової ціни на нафту: зростання ціни на 1% сприяло збільшенню експорту на 0,276%.

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,913$) показує, що зміна обсягів експорту товарів з України до ЄС на 91,3% залежала від макроекономічних факторів, що включені в регресійну модель (2.2), а на 8,7% - від інших чинників. Розрахункове значення критерія Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,10)=35,236$), що свідчить про щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка розрахунків не перевищувала 5%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Третя модель відображає міцний ($R=0,957$) безпосередній зв'язок між експортом товарів з ЄС до України від ВВП (за ПКС) на одного мешканця України та ЄС і світової ціни на нафту:

$$E_{EU} = -18,792 + 1,833 \cdot GDP_{Ukr} + 0,897 \cdot GDP_{EU} + 0,331 \cdot Brent\ oil. \quad (2.3)$$

Як видно з наведеного вище рівняння, збільшення розміру української економіки є визначальним фактором і передумовою торговельного співробітництва ЄС з Україною. Так, згідно регресійного аналізу, при

збільшенні на 1% ВВП України на одну особу відбувалося збільшення експорту товарів з ЄС до України на 1,833%, у той час, як збільшення ВВП ЄС на одну особу забезпечувало зростання обсягів експорту з ЄС до України на 0,897%. Крім цього, експорт товарів з ЄС до України був більш чутливим до зміни ціни на нафту, ніж експорт українських товарів до ЄС (див. рівняння 2.2).

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,916$) показує, що зміна обсягів експорту товарів з ЄС до України на 91,6% залежала від макроекономічних факторів, що включені в регресійну модель (2.3), а на 8,4% - від інших чинників. Розрахункове значення критерія Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,10)=36,697$), що свідчить про щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка розрахунків не перевищувала 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Отже, результати гравітаційної моделі показали, що збільшення розміру української економіки здійснює сильніший вплив на обсяги торгівлі товарами України з ЄС, а також на обсяг експорту українських товарів до ЄС, ніж зростання економіки ЄС та світової ціни на нафту. Такий висновок обумовлений тим, що коефіцієнти при незалежних змінних, які характеризують економічне зростання України є більшими, ніж коефіцієнти при незалежних змінних, що описують економічне зростання ЄС та динаміку ціни на нафту. Зростання української економіки супроводжувалося збільшенням попиту на проміжні товари та готову продукцію з європейських країн, яка реалізовувалася на ринку або використовувалися підприємствами для виробництва товарів, що й обумовлювало збільшення обсягів торгівлі.

2.3. Проблеми інтеграції України до ЄС в умовах війни

В останнє десятиліття розвиток України тісно пов'язаний з активізацією євроінтеграційного процесу та супроводжується подоланням перешкод на цьому шляху. Починаючи з 2014 р. відбулося багато визначних змін в результаті трансформації основних інститутів влади в більш проєвропейські, боротьби України проти російських окупантів та подальшого впровадження

демократії. Упродовж 2014-2024 рр. здобутки України на шляху євроінтеграції охоплюють підписання Угоди про Асоціацію з ЄС, впровадження Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі Україна-ЄС, отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, надання Європейським Союзом значних обсягів фінансової та військової допомоги Україні після початку повномасштабної війни з Росією.

За період з 2014 р. по 2023 р. також відбулася істотна трансформація відношення громадян до європейської інтеграції, про що свідчить дослідження, проведене фахівцями проектів «MOBILIZE» та «Identity and Borders in Flux» (IBIF), згідно якого у 2014 р. близько 50% опитаних українців погоджувалися з тим, що Україна повинна стати членом ЄС, а у 2023 р. таку думку висловили 87% опитаних громадян [61]. Результати дослідження показали, що зростання проєвропейських настроїв серед українців відбувалося у 2019 р. після виборів президента і парламенту, а також у 2022 р. після початку повномасштабної російської агресії та загострення економічної кризи в Україні (рис. 2.6), що підтверджує стійке прагнення українських громадян до європейської інтеграції.

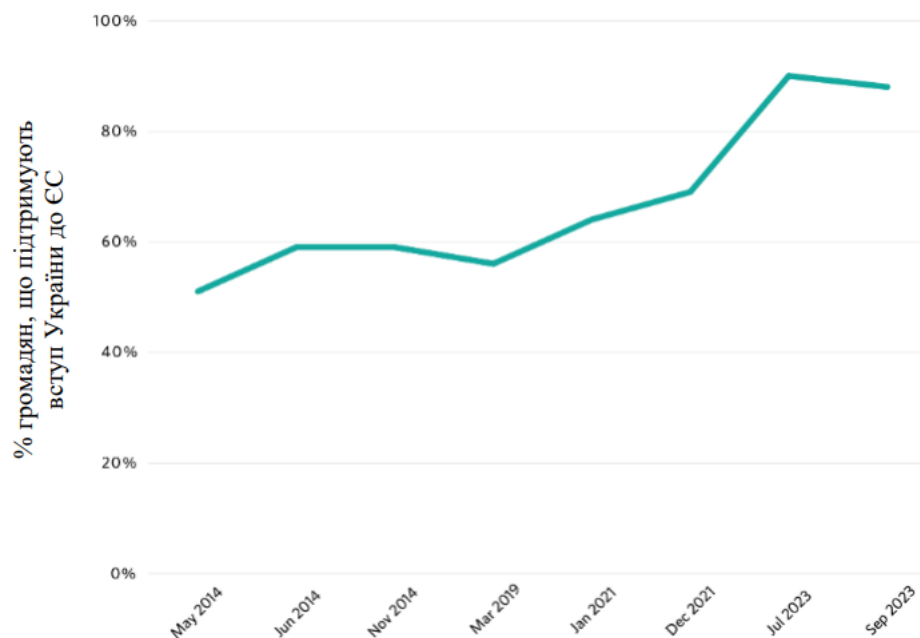

Рис. 2.6. Підтримка українцями вступу України до ЄС

Джерело: [61]

Згуртованість українців щодо питання євроінтеграції України посилилася після початку повномасштабної агресії РФ. Станом на серпень 2023 р. близько 90% опитаних громадян підтримували вступ України до ЄС. При цьому зауважимо, що посилення проєвропейської позиції населення спостерігалось в усіх регіонах України (рис. 2.7). На другий рік повномасштабної російської агресії рівень підтримки вступу України до ЄС збільшився серед громадян південних регіонів на 25 відсоткових пункти (в. п.), а рівень підтримки населенням східних регіонів зріс на 28 в. п. Також збільшилася підтримка європейської інтеграції в центральному та західному регіонах, де традиційно спостерігався більший відсоток громадян, які підтримували інтеграцію України в ЄС. Так, станом на вересень 2023 р. рівень повної підтримки євроінтеграції в центральному регіоні досяг 65%, а в західному регіоні перевищив 70%.

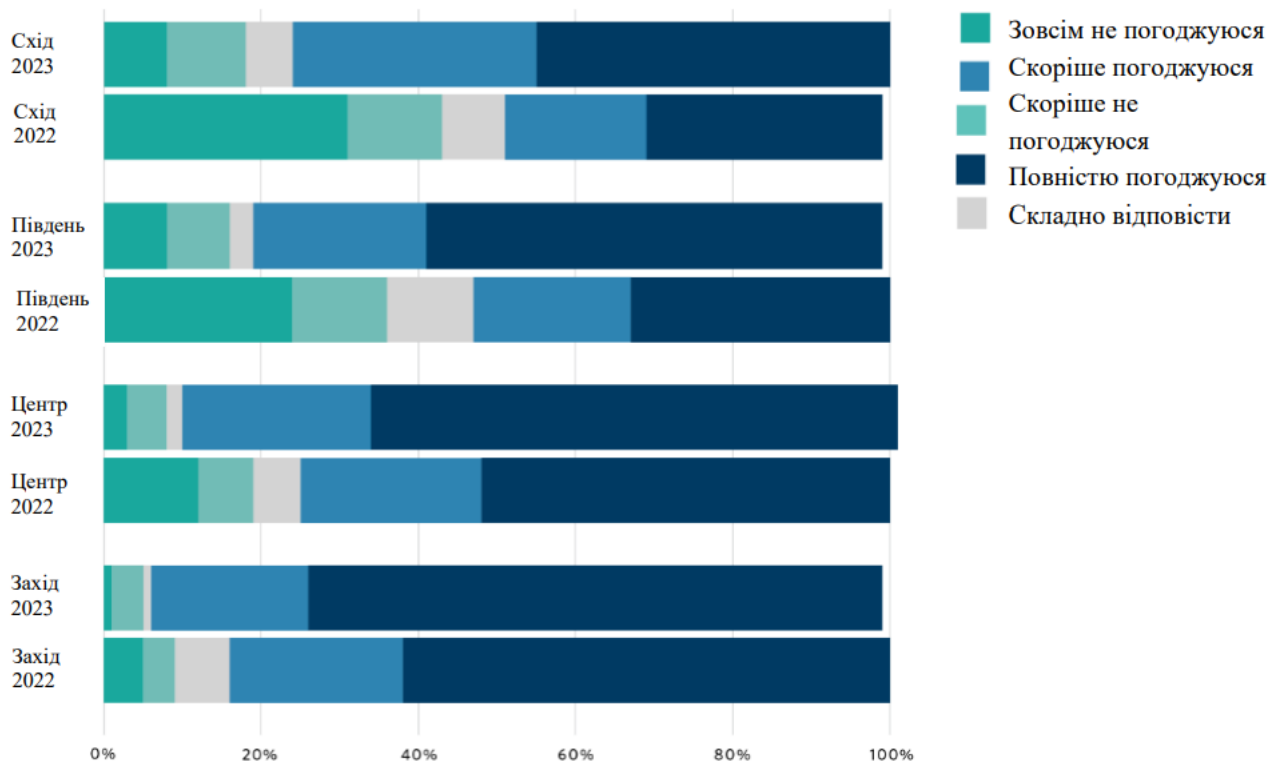

Рис. 2.7. Зміна думки українців щодо підтримки приєднання України до ЄС за період з лютого 2022 р. по вересень 2023 р., за регіонами

Джерело: [61]

Ці позитивні зміни в громадській думці щодо євроінтеграції України відображають єдність позиції українців в умовах війни та свідчить про

сприйняття ними Європейського Союзу не лише як ефективного інтеграційного об'єднання з високим рівнем економічних та соціальних стандартів, а й як еталону демократії та інституційного порядку.

Водночас, варто зауважити, що проблема формування єдності суспільної думки щодо євроінтеграції України не відноситься до найбільш складних. Попри істотне просування України на шляху євроінтеграції, в умовах війни посилюються загрози безпекового характеру та загострилися проблеми, пов'язані з поглибленням економічної кризи внаслідок втрати значної частини території, руйнування промислового потенціалу, труднощами імплементації спільних домовленостей України та ЄС та реформування інституційного базису співпраці.

Україна є порівняно невеликою відкритою економікою, яка має сухопутні кордони з чотирма державами-членами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією) та однією країною-кандидатом (Молдова). Серед визначальних характеристик України є її велика площа, яка перевищує площу всіх нинішніх держав-членів ЄС. Крім цього, Україна має найбільшу площу ріллі – 32 млн гектарів, тоді як у Туреччині - 20 млн гектарів та у Франції - 18 млн гектарів.

Україна залишається лідером серед європейських країн за чисельністю населення. За оцінками Світового банку, населення України скоротилося з 44 млн осіб у 2021 р. до 38 млн у 2022 р. внаслідок повномасштабної російської агресії, але наша країна ще посідає п'яте місце після чотирьох країн-членів ЄС і друге місце серед країн-кандидатів після Туреччини. Навіть згідно найбільш песимістичних оцінок чисельності наявного населення в Україні (за оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень - 32 млн осіб на початку 2023 р. [62]), наша країна залишатиметься однією найбільших країн, опустившись лише на одну сходинку до шостого місця порівняно з державами-членами ЄС.

Водночас Україна є найбіднішою країною порівняно з країнами ЄС та країнами-кандидатами на вступ до ЄС. У 2022 р. ВВП України на одного мешканця становив лише 4 534 дол. США порівняно з середнім значенням для

ЄС (24 275 дол. США), що зумовлює останнє місце нашої країни після країн ЄС та країн-кандидатів на вступ до ЄС [54]. Аналогічні позиції посідала Україна й у 2021 р., тобто до початку повномасштабної війни.

Ключовим зовнішнім фактором погіршення економічної ситуації в нашій країні стала російська військова агресія 2014 р., внаслідок якої було окуповано близько 7% території України, включно з Кримом і частиною Донбасу. Це призвело до втрати людського капіталу, важливих промислових активів і природних родовищ, у тому числі в Чорному морі, зменшило транспортний і транзитний потенціал країни, зробивши території, розташовані ближче до лінії фронту, небезпечними і менш привабливими для інвестицій.

Проте, роль внутрішніх негативних факторів, які створюють проблеми для євроінтеграції України, є вагомішою. Насамперед, варто виділити незабезпеченість верховенства права, що призводить до неефективного захисту прав власності, що зумовлює зменшення надходження інвестицій та інновацій в українську економіку, знижуючи потенціал економічного зростання упродовж усього періоду незалежності. Водночас, необхідно також визнати масштабні перетворення та реформи, які Україна здійснила починаючи з 2014 року, що продемонструвало прагнення до впровадження демократії та реформ ринкової економіки.

У 2022 р. ВВП України становив 161 млрд дол. США, що було менше ніж показник Угорщини, але більше за показник Словаччини. Більше половини доданої вартості в економіці України створюється в секторі послуг. Частка послуг у ВВП України становила 52% у 2021 р. та збільшилася до 61% у 2022 р., оскільки понад половину державних витрат було спрямовано в сектор безпеки та оборони. Переважання послуг також характерне для всіх країн-членів ЄС.

Структура економіки України відрізняється від ЄС асиметричністю внеску сільського господарства та промисловості у створення доданої вартості. У 2022 р. додана вартість промисловості та будівництва становила 19,2% ВВП, що значно нижче більшості держав-членів ЄС, кандидатів та потенційних

кандидатів на вступ. Деіндустріалізація української економіки була довгостроковою тенденцією, оскільки підприємства, успадковані від Радянського Союзу, не витримали тиску конкуренції та викликів трансформації. У той же час нові підприємства з'являлися переважно в сільському господарстві та сфері послуг. Частка сільського господарства у ВВП України становить близько 8,5% і є вищою, ніж у будь-якій іншій державі-члені ЄС, а наша країна за цим показником посідає друге місце після Албанії, якщо порівнювати країни-кандидати та потенційні країни-кандидати. Це відображає традиційно істотний потенціал України в цьому секторі, який виникає завдяки величезним територіям з багатим чорноземом та активним інвестиціям у нові технології, що дозволяють поступово скорочувати розрив з країнами ЄС за показником середньої врожайності у сільському господарстві.

Загалом, проблеми євроінтеграції України можемо поділити на дві групи (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Проблеми інтеграції України до ЄС

Проблеми, що стримують інтеграцію	Проблеми, що виникнуть після вступу до ЄС
Інституційні та політичні	
1. Низька інституційна спроможність влади з реалізації завдань євроінтеграції в умовах воєнного стану 2. Неефективна судова система 3. Повільна імплементація в Україні Копенгагенських критеріїв 4. Недієвий механізм комунікації з країнами-партнерами щодо вирішення суперечок	1. Часткова втрата суверенітету та необхідність виконання рішень ЄС 2. Небезпека втягнення України в конфлікт цивілізацій між Заходом і мусульманським світом 3. Перманентна загроза військової агресії з боку РФ
Економічні	
1. Низький рівень ВВП та дохід на одного мешканця 2. Втрата конкурентоспроможності галузей переробної промисловості через війну 3. Неконкурентоспроможність вітчизняної продукції переробної промисловості на зовнішньому ринку 4. Складність впровадження європейських стандартів у виробництві продукції	1. Переміщення до України шкідливих виробництв з країн ЄС 2. Закріплення сировинної орієнтації економіки України 3. Витіснення національних товаровиробників із внутрішнього ринку 4. Відтік кваліфікованої робочої сили в країни ЄС
Соціальні	
1. Низький рівень соціального забезпечення населення 2. Втрата людського капіталу в умовах війни	1. Поглиблення демографічної кризи 2. Активізації міграційних процесів 3. Зростання безробіття

Джерело: розроблено автором

Перша група проблем охоплює ризики та загрози, що уповільнюють просування країни на шляху до вступу в ЄС. З огляду на те, що приєднання держави до Співтовариства можливе лише після забезпечення її відповідності Копенгагенським критеріям, найважливішою групою проблем, які стримують європейську інтеграцію України, є інституційні та політичні. Саме низька інституційна спроможність держави щодо імплементації європейських правових норм в Україні, неефективна судова система та повільне її реформування, незабезпеченість верховенства права значною мірою породжують проблеми економічного та соціального характеру, які також створюють перешкоди для євроінтеграції нашої країни.

Так, низький рівень ВВП на одного мешканця та незахищеність малозабезпечених верств населення призвели до того, що Україна є найбільш бідною країною в Європі. Відповідно, вступ такої країни до ЄС призведе до значних видатків з європейського бюджету для реалізації європейських програм з «вирівнювання» доходів територій, з чим не погоджуються окремі країни-члени ЄС, які на даний час виступають проти приєднання України до Співтовариства.

Така соціальна проблема, як втрата людського капіталу внаслідок повномасштабної війни, в умовах неефективних інституцій в країні ще більше поглибить економічні проблеми внаслідок погіршення ситуації на ринку праці та збільшення дефіциту кваліфікованих працівників в певних галузях переробної промисловості.

Вирішення інституційних та політичних проблем в Україні, з одного боку, пришвидшить момент вступу в ЄС, а з іншого – сприятиме подоланню або зменшенню економічних та соціальних проблем. Зокрема, забезпечення верховенства права та дієвості системи судочинства сприятиме покращенню інституційних умов ведення бізнесу, що покращить інвестиційну привабливість української економіки для іноземних компаній. Своєю чергою, прихід іноземного інвестора в Україну дозволить відновити промисловий потенціал, значно зруйнований під час війни, забезпечить збільшення робочих місць і

покращить соціальну ситуацію завдяки збільшенню зайнятості та зростанню рівня доходів населення.

Європейська інтеграція України значною мірою сприятиме підвищенню якості інституційного середовища в країні та стабільності нормативно-правового регулювання усіх сфер життєдіяльності. Водночас, після вступу до ЄС існує велика ймовірність виникнення проблем політичного, економічного та соціального характеру, які ускладнюватимуть адаптацію економіки та суспільства до нової реальності. Насамперед, передача частини владних повноважень до політичних інституцій ЄС та необхідність виконання рішень Європейської комісії буде сприйматися частиною вітчизняних політиків та громадян як втрата Україною частини суверенітету, що може дестабілізувати ситуацію внаслідок активної діяльності політичних партій, які виступатимуть за вихід країни з інтеграційного об'єднання. Постійна загроза повномасштабної війни України з Росією також зберігатиметься, що потребуватиме постійної роботи політиків та військових над пришвидшенням вступу України до НАТО.

Обов'язковість виконання рішень та регламентів ЄС в економічній сфері може призвести до розміщення в Україні екологічно небезпечних виробництв, будівництво яких буде просуватися як значні іноземні інвестиції та створення робочих місць. Також існує високий ризик закріплення сировинної орієнтації української економіки у загальній системі європейського спільного ринку, що призведе до подальшої деіндустріалізації країни та поглиблення аграрної спеціалізації. При цьому, якщо вихід українських виробників аграрної продукції та продуктів харчування й надалі залишатиметься обмеженим, то доведеться долати труднощі виходу на ринки країн Африки та Близького Сходу.

Приєднання України до ЄС також усуне перешкоди для руху робочої сили, який відбувався і відбуватиметься ще активніше в бік європейських країн. У зв'язку з цим існує висока ймовірність погіршення демографічної ситуації в Україні та зростання дефіциту молодих кваліфікованих кадрів, що своєю чергою призведе до закриття підприємств, зменшення робочих місць та

зростання безробіття. Водночас, необхідно зауважити, що своєчасна ідентифікація можливих проблем, які виникатимуть на шляху євроінтеграції та після вступу України до ЄС, повинна проводитися з метою розробки відповідних інституційних, економічних та соціальних заходів щодо зниження ймовірності виникнення цих проблем або повного їх усунення.

Висновки до розділу

Процес європейської інтеграції у довгостроковому періоді характеризувався тенденцією до зростання ефективності, про що свідчить збільшення інтегрального показника потенціалу розвитку інтеграційного процесу в ЄС з 0,842 у 2011 р. до 0,879 у 2021 р. Значне підвищення ефективності відбувалося саме за рахунок високої ефективності використання внутрішньої регіональної складової розвитку інтеграційного процесу, оскільки значення відповідного субіндексу мало зростаючу динаміку (з 0,753 у 2011 р. до 0,921 у 2021 р.) в основному завдяки збільшенню ВВП у розрахунку на одного мешканця, обсягів внутрішньої регіональної торгівлі на одну особу, частки високотехнологічної продукції в експорті ЄС, індексу інвестицій на одного мешканця. Меншою ефективністю характеризувалося використання зовнішньої складової, оскільки відповідний субіндекс знизився з 0,931 у 2011 р. до 0,835 у 2021 р., що свідчить про послаблення позицій ЄС на світовому ринку внаслідок зменшення часток ЄС у світовому ВВП, в світовому високотехнологічному експорті та в світовому обсязі ПІІ.

За останнє десятиліття відбулося істотне посилення не лише політичних чинників поглиблення співпраці України з ЄС, а й економічної складової, про що свідчить як ухвалення Угоди про асоціацію, впровадження зони вільної торгівлі України з ЄС, надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, так і значне збільшення товарообороту між Україною та ЄС попри масштабну війну в нашій країні. Як показали результати розрахунку гравітаційної моделі, збільшення розміру української економіки є визначальним фактором і передумовою торговельного співробітництва ЄС з Україною.

Збільшення ВВП України здійснює сильніший вплив на обсяги торгівлі товарами України з ЄС, а також на обсяг експорту українських товарів до ЄС, ніж ВВП ЄС та світової ціни на нафту. Зростання української економіки супроводжувалося збільшенням попиту на проміжні товари та готову продукцію з європейських країн, яка реалізовувалася на ринку або використовувалися підприємствами для виробництва товарів, що й обумовлювало збільшення обсягів торгівлі.

Україна є однією з найбільших країн за площею землі та чисельністю населення, але економічно найбіднішою серед країн-членів ЄС, кандидатів і потенційних кандидатів на вступ до Співтовариства. Значною мірою низькі доходи є наслідком неефективної структури української економіки, в якій, як і в країнах ЄС, переважають послуги, але сільське господарство відіграє значно більшу роль у ВВП України, ніж у країнах ЄС. Основними проблемами, що уповільнюють процес євроінтеграції України, є інституційні та політичні, які не дозволяють швидко імплементувати європейські правові норми та стандарти в Україні як основу виконання країною економічних та соціальних критеріїв для набуття членства в ЄС. Своєю чергою, невирішеність низки економічних та соціальних проблем відтермінують вступ України до ЄС через протидію окремих країн-членів, які не бажають сплачувати більші внески для фінансування програм вирівнювання розвитку новоприєднаних країн.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Трансформація економіки України в умовах війни та її вплив на співробітництво з країнами ЄС

Поглиблення співробітництва України з ЄС упродовж 2014-2023 рр. значною мірою було зумовлено збройною агресією РФ в Україні. За цей період Європейським Союзом було запроваджено низку нових інституційних та економічних інструментів для покращення умов торгівлі України з країнами ЄС, а також ухвалено важливі політичні рішення, які сприяли просуванню нашої країни на шляху європейської інтеграції. В умовах війни економіка України зазнала істотних структурних змін, що також вплинуло на обсяги та структуру торгівлі товарами з ЄС.

Внаслідок російської повномасштабної агресії негайно було запроваджено воєнний стан в Україні, який істотно змінив спосіб управління країною в багатьох важливих сферах, що мало також вагомі економічні наслідки. Була оголошена загальна мобілізація і заборонено виїзд за межі країни чоловікам призовного віку без спеціального дозволу. Центральні органи влади отримали повноваження щодо запровадження комендантської години, обмеження пересування осіб та техніки всередині країни, використання приватної та комунальної власності для потреб оборони держави та захисту населення.

Економічно-політичні пріоритети та механізми управління державою зазнали змін відповідно до потреб війни, оборони країни, захисту населення, збільшення обсягів виробництва військової продукції. Серед значної кількості управлінських повноважень військовим адміністраціям було надано право використовувати виробничі потужності та працівників підприємств усіх форм власності для забезпечення потреб оборони країни. Перехід до воєнної економіки призвів до запровадження командного управління та адміністративних обмежень у багатьох сферах. З іншого боку, в умовах

надзвичайних обставин уряд тимчасово дозволив більшу гнучкість та економічну свободу підприємствам.

Перед війною уряд проводив певний моніторинг цін на соціально важливі товари, включно з деякими видами палива. З початку війни влада не вводила жодного додаткового регулювання цін. Навпаки, після того, як у травні-липні 2022 року ракетні удари по головному нафтопереробному заводу України та паливним родовищам спровокували паливну кризу, влада послабила контроль над цінами, щоб стимулювати трейдерів збільшити імпорт палива.

Від початку повномасштабної війни Національний банк України (НБУ) запровадив низку обмежень на валютні операції. Юридичним особам було дозволено витратити іноземну валюту на критичний імпорт за визначеним владою переліком. Запроваджено верхні ліміти на безготівкові операції з гривневими кредитними та дебетовими картками за кордоном. Тобто було фактично призупинено як рахунок капіталу, так і поточну конвертованість української валюти [63]. Відтоді деякі з цих заходів було послаблено або адаптовано до нових обставин.

Кабінет міністрів дозволив замовникам закуповувати все необхідне для потреб оборони країни за прямими договорами поза межами електронної системи закупівель Prozorro. Однак у червні 2022 р. було відновлено публічні закупівлі через Prozorro, за багатьма винятками, пов'язаними з нагальними військовими потребами. Зміни в державних закупівлях були частими та значними, з додатковими змінами, які відбулися наприкінці 2022 р. та на початку 2023 р. У I кварталі 2023 р. відновлено конкурсні торги, процедуру яких було адаптовано до ситуації, що швидко змінювалася.

Шок, викликаний російською агресією, вимагав відповіді макроекономічної політики на кількох фронтах, щоб стабілізувати платіжний баланс, валютний ринок, банківський сектор, внутрішні ціни, бюджет тощо. У перші місяці війни НБУ та уряд мусили покладатися на в основному на їхні ресурси та заходи політики. З другої половини 2022 р. збільшення потоків

зовнішньої допомоги допомогло стабілізувати монетарні та фіскальні рахунки, а отже, платіжний баланс і обмінний курс.

Про складну економічну ситуацію в Україні у 2022 р. свідчать основні макроекономічні показники. Зокрема, ВВП України у постійних цінах у 2022 р. зменшився на 30,3%, а інфляція збільшилася на 26,6% за цей же період (табл. 3.1). Рівень безробіття зріс з 9,8% у 2021 р. до 24,5% у 2022 р. Відбулася істотна втрата людського капіталу, про що свідчить зменшення загальної чисельності населення з 41 млн осіб у 2021 р. до 34,8 млн осіб у 2022 р. з подальшим зменшенням до 32 млн осіб у 2023 р.

Відповідно до бази даних МВФ World Economic Outlook за квітень 2023 р. загальні доходи сектору державного управління в Україні зросли на 31,6% в номінальному вираженні порівняно з 2021 р. Доходи загального державного управління як частка ВВП збільшилися з 36,3% у 2021 р. до 53,2% у 2022 р. Таке зростання можна пояснити істотним збільшенням номінального доходу і нижчими темпами зниження номінального ВВП. Іноземні гранти склали 9,8% від ВВП [64], тобто 18,4% загального доходу. Збір податку на фонд заробітної плати (внески на соціальне страхування) зріс на 21,8% порівняно з аналогічним періодом минулого року, незважаючи на мільйони біженців за кордоном і значне зниження заробітної плати. Винагорода військових була основним джерелом зростання податку на заробітну плату.

Таблиця 3.1

Динаміка основних макроекономічних індикаторів України у 2018-2023 рр.

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП у постійних цінах, % до попереднього року	3,5	3,2	-3,8	3,4	-30,3	-3,0
Інфляція (споживчі ціни), % до попереднього року	9,8	4,1	5,0	10,0	26,6	20,0
Рівень безробіття, % від загальної чисельності робочої сили	9,0	8,5	9,2	9,8	24,5	20,9
Населення, млн осіб	42,0	41,7	41,4	41,0	34,8	32,0
Доходи сектору державного управління, % від ВВП	39,8	39,4	39,7	36,3	53,2	47,3
Витрати сектору державного управління, % від ВВП	41,9	41,5	45,6	40,3	69,9	67,7
Сальдо поточного рахунку, % ВВП	-3,3	-2,7	3,3	-1,6	5,7	-4,4

Джерело: [63]

Номінальні видатки сектору державного управління у 2022 р. зросли на 55,9% порівняно з 2021 р. і досягли 69,9% від ВВП (40,3% у 2021 р.; див. табл. 3.1). Таку значну зміну (майже на 30 відсоткових пунктів) можна пояснити значним збільшенням військових витрат, витрат на безпеку і оборону при зниженні ВВП. Крім цього, відбулася істотна зміна функціональної структури бюджетних видатків у 2022 р. - скорочено всі видатки, окрім видатків на оборону, функціонування правоохоронних органів, на забезпечення соціального захисту та охорони здоров'я населення.

В умовах війни істотно змінилися обсяги і структура промислового виробництва, що відбулося внаслідок руйнування підприємств та інфраструктури, міграції робочої сили як всередині України, так і за кордон, а також через порушення логістичних маршрутів доставки сировини, матеріалів та готової продукції. За перший рік повномасштабного вторгнення російських військ в Україну зменшилися обсяги реалізованої продукції практично усіма галузями переробної промисловості (табл. 3.2). Найгірша ситуація спостерігалася у реалізації коксу та продуктів нафтоперероблення, обсяг якої зменшився на 52% у 2022 р. порівняно з 2021 р. та на 29,6% у 2023 р. порівняно з 2022 р. Відповідно й частка цієї галузі у загальних обсягах реалізованої продукції промисловості зменшилася з 2,6% у 2021 р. до 0,9% у 2023 р.

Обсяги реалізації металургійної продукції зменшилися на 50,3% у 2022 р. порівняно з 2021 р., а частка цієї галузі у загальних обсягах промислового виробництва зменшилася майже удвічі – з 14,5% до 8,8%. Попри ризики та загрози війни металургійним підприємствам вдалося збільшити реалізацію продукції у 2023 р. на 5% відносно 2022 р. Після істотного спаду реалізації продукції хімічної промисловості у 2022 р. порівняно з 2021 р. (-37,1%) підприємства цієї галузі у 2023 р. реалізували продукції на 18% більше порівняно з 2022 р., проте ці обсяги не відновилися до рівня 2021 р.

Реалізована продукція машинобудування зменшилася у 2022 р. на 17,9% відносно 2021 р., але у 2023 р. збільшилася на 58,5% порівняно з 2022 р., а її обсяг у 1,3 раза перевищив показник 2021 р. Найкраща динаміка була

притаманна виробництву автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів - реалізація цієї продукції у 2022 р. збільшилася на 6,1% порівняно з 2021 р. та на 75,5% - у 2023 р. порівняно з 2022 р. Швидке відновлення виробництва продукції машинобудування та позитивна динаміка у виробництві транспортних засобів значною мірою зумовлені переорієнтацією роботи значної частини цих підприємств відповідно до потреб воєнного часу.

Таблиця 3.2

Динаміка обсягів реалізованої продукції за основними галузями промисловості України під час війни

Галузі промисловості	2021		2022		2023	
	млн грн	Частка у загальному обсязі, %	млн грн	Частка у загальному обсязі, %	млн грн	Частка у загальному обсязі, %
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	842596,4	18,0	720865,5	18,7	889643,0	20,2
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	121251,5	2,6	58195,5	1,5	40984,5	0,9
виробництво хімічної продукції	122722,7	2,6	77133,0	2,0	91293,3	2,1
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	679491,0	14,5	337768,5	8,8	354881,0	8,1
машинобудування	243473,3	5,2	199890,9	5,2	316798,0	7,2
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	85140,6	1,8	90365,5	2,3	158618,4	3,6

Джерело: складено автором за даними [65]

Упродовж 2014-2021 рр. спостерігалася загалом зростаюча динаміка виробництва зернових культур та насіння соняшника, за винятком 2020 р., коли виробництво цієї продукції зменшилося відповідно на 13,7% та 14,1% порівняно з 2019 р. (рис. 3.1). У 2021 р. було досягнуто максимальних обсягів виробництва зернових культур (86 млн т) та насіння соняшника (16,4 млн т) за

весь досліджуваний період. Проте, внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну у 2022 р. обсяги виробництва зернових культур зменшилися на 37,4% порівняно з 2021 р., а обсяги виробництва насіння соняшника – на 30,9% відповідно. Сільськогосподарські підприємства поступово адаптуються до роботи в умовах воєнного стану, про що свідчить зростання обсягів виробництва зернових культур у 2023 р. на 10,9% порівняно з попереднім роком, а виробництва насіння соняшника – на 112,6% за цей же період.

Рис. 3.1. Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні у 2014-2023 рр.

Джерело: побудовано і розраховано автором за даними [66]

Під впливом нових економічних умов, які склалися в Україні внаслідок руйнування агресором промислового потенціалу, зниження аграрних підприємств та інфраструктури, порушення логістичних маршрутів, змінилася товарна структура торгівлі з ЄС. Також вагомими чинниками структурних трансформацій двосторонньої торгівлі стали зміни в економічній політиці, які сприяли покращенню доступу української продукції до європейського ринку в результаті скасування діючих ввізних мит і тарифних квот у червні 2022 р., а

також рішення уряду України щодо забезпечення критичного імпорту товарів, запровадження пільгових умов для ввезення транспортних засобів з країн ЄС в Україну.

У структурі експорту українських товарів до ЄС відбулося збільшення сільськогосподарської продукції та зменшення чорних металів. Так, у 2021 р. частка продукції агропромислового комплексу, включно з продуктами харчування, становила 28,6% експорту товарів з України до ЄС, у 2022 р. цей показник досяг 45%, а у 2023 р. – збільшився до 53,4%. Основним чинником таких змін стало збільшення експорту зернових культур майже удвічі, а їх частка у загальних обсягах експорту зросла з 7% у 2021 р. до 16% у 2022 р. та до 19,6% у 2023 р.

Варто звернути увагу, що істотне зростання обсягів експорту зернових культур відбулося за рахунок збільшення експорту кукурудзи, стосовно якої в ЄС завжди застосовувалося нульове ввізне мито, відповідно умови експорту цієї продукції залишилися без змін, а попит на зерно збільшився. Обсяги експорту жирів та олій тваринного і рослинного походження збільшився на 46% у 2022 р. порівняно з 2021 р., що також не пов'язане із зміною умов торгівлі, які спрямовані на підтримку України, оскільки згідно Угоди про асоціацію України з ЄС на цю продукцію встановлена нульова ставка мита.

Водночас покращення умов торгівлі продукцією тваринництва завдяки скасуванню тарифних квот забезпечило збільшення у два рази експорту м'яса та істівних субпродуктів з України до ЄС. Також відбулося збільшення частки цієї товарної групи в експорті товарів з 0,7% у 2021 р. до 1,7% у 2023 р.

Поряд зі збільшенням попиту в ЄС на продовольчу продукцію з України, що сприяло зростанню аграрного експорту, спостерігалось істотне зниження обсягів експорту чорних металів, що було зумовлено як скороченням виробництва цієї продукції в умовах війни та ускладненням логістики, так і збільшенням внутрішнього попиту на цю продукцію з боку підприємств військово-промислового комплексу. Хоча у червні 2022 р. ЄС тимчасово скасував захисні заходи щодо української металургійної продукції, зростання

обсягів експорту чорних металів не відбулося, оскільки металургійні підприємства зазнали істотних руйнувань та не змогли відновити свою діяльність у повній мірі. Так, у 2022 р. спостерігалось зменшення експорту чорних металів з України до ЄС на 42% порівняно з 2021 р. та зниження їх частки у структурі експорту до 10%. У 2023 р. спадна тенденція продовжилася і експорт чорних металів скоротився на 22,3% відносно 2022 р., а їхня частка в експорті товарів зменшилася до 9,2%.

Основні трансформації структури імпорту товарів Україною з ЄС пов'язані з різким зростанням закупівель палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки. Частка цієї продукції в імпорті збільшилася з 11% у 2021 р. до 25% у 2022 р., а вартість імпорту збільшилася на 142% за цей же період. Ключовими причинами збільшення поставок мінерального палива з ЄС до України стали такі: припинення імпорту продукції з Білорусі та Росії, які були основними постачальниками до 2022 р.; на початку повномасштабного вторгнення внаслідок ракетних ударів російських військ було зруйновано нафтопереробні підприємства та нафтобази, що зумовило підвищення імпорту пального; зростання світових цін на нафту та пальне також зумовило збільшення вартості імпорту. Водночас зазначимо, що у 2023 р. імпорт палива практично стабілізувався, оскільки його вартість збільшилася лише на 2% порівняно з 2022 р., а частка в загальному імпорті товарів зменшилася до 20,4%.

У 2022 р. урядом України було тимчасово скасовано податки на розмитнення автомобілів, що було зумовлено істотним зростанням потреби в цих транспортних засобах на фронті. У результаті такого рішення за підсумками 2022 р. імпорт наземних транспортних засобів, крім залізничного, зменшився неістотно (на 9% порівняно з 2021 р.), а частка цієї продукції в імпорті товарів збільшилася до 12%. У 2023 р. вартість імпорту наземних транспортних засобів, крім залізничного, збільшилася на 25,2% порівняно з 2022 р., а їхня частка в імпорті товарів зменшилася до 11,3%.

Водночас у 2022 р. відбулося зменшення попиту на імпортні машини та електричне обладнання, оскільки в умовах воєнного стану багато підприємств припинили реалізовувати проекти та програми з модернізації виробничих потужностей та впровадження нових технологій. Зокрема, у 2022 р. імпорт електричних машин зменшився на 31% відносно 2021 р. Проте, вже у 2023 р. потреба вітчизняних підприємств в імпортних машинах та електричному обладнанні збільшилася, що пояснюється їх адаптацією до умов війни та необхідністю відновлення роботи після руйнувань енергетичної інфраструктури. Так, у 2023 р. імпорт в Україну з ЄС машин та електротехнічного обладнання збільшився на 25,7% порівняно з 2022 р.

Під впливом війни відбулися істотні трансформації в економіці України, що зумовило зміни й у торгівлі з ЄС. Економічні зв'язки України з ЄС набули швидкого розвитку після підписання Угоди про асоціацію, а після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну відбулося поглиблення співпраці нашої країни з найближчими сусідами – Польщею, Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Болгарією. Крім зміни географічної структури торгівлі спостерігаються трансформації у товарній структурі торгівлі України та ЄС. В експорті товарів переважає сільськогосподарська продукція, а частка продукції металургії істотно зменшилася, в імпорті домінують палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, а також транспортні засоби. На динаміку товарних потоків між Україною та ЄС у 2022-2023 рр. основний вплив здійснювали такі чинники, як спроможність українських підприємств забезпечувати виробництво експортної продукції та її транспортування до споживачів в країнах ЄС. Зміни економічної політики в Україні в умовах воєнного стану також мали вагомий вплив на експорт аграрної продукції, коли було запроваджено обмеження щодо вивозу певних видів товарів, а також на обсяги надходження товарів критичного імпорту, зокрема продукції військового та подвійного призначення.

3.2. Напрями активізації економічної співпраці України з ЄС

Розвиток співробітництва України з ЄС відбувається під впливом світової кон'юнктури, яка визначається непередбачуваністю геополітичних процесів та кризовими явищами в провідних країнах світу, що відображається й на якості та швидкості євроінтеграційного процесу нашої країни. Повномасштабна російська агресія щодо України змінила політичну картину світу, призвела до виникнення низки ризиків і загроз, зумовила турбулентність економічного та безпекового середовища, наслідки яких є складно прогнозованими. Внаслідок війни в Україні посилюється протиріччя між ключовими геополітичними угрупованнями, погіршилася соціально-економічна ситуація в регіональному та глобальному вимірі, що проявляється в підвищенні цін на енергоносії, дефіциті продуктів харчування та загостренні загроз продовольчій безпеці, подорожчанні споживчих товарів та зниженні добробуту населення багатьох країн.

На процес євроінтеграції України також впливає погіршення ситуації в країнах ЄС у 2022-2023 рр., що відбулося внаслідок повномасштабної російської агресії, блокування країною-агресором логістичних шляхів експорту аграрної продукції з України, припинення постачання енергоресурсів з РФ до країн ЄС. Поглиблення соціально-економічних проблем в країнах ЄС проявилось в підвищенні цін на продукти харчування (у серпні 2022 р. ціни на хліб в Угорщині зросли на 66%, у Литві – на 33%, в Естонії та Словаччині – на 32% [67])

Загалом, на початку 2022 р. в країнах ЄС спостерігався дефіцит енергоресурсів, а березні цього року відбувся «інфляційний шок» [68]. Внаслідок російської блокади країни ЄС опинилися в енергетичній кризі, яка супроводжувалася рекордним підвищенням ціни на газ, що на деякий час призупинило масштабні заходи з реалізації європейської безвуглецевої політики та протидії змінам клімату. Відбулося істотне скорочення промислового виробництва в країнах ЄС, а у великих індустріальних країнах уряди запроваджували екстрені заходи з метою підтримки комунального

сектору та зниження негативного впливу енергетичної кризи. Особливо складна ситуація спостерігалася в Німеччині, оскільки частка промисловості у структурі економіки становить близько 30%, а кількість зайнятих у промисловості - 1,15 млн осіб [69].

Ускладнення соціальної та економічної ситуації в країнах ЄС може мати кумулятивний ефект і спричинити загострення інших прихованих проблем. За оцінками українських експертів, така ситуація може негативно вплинути на подальшу спільну політику ЄС щодо європейської інтеграції України. Так, за даними Центру Разумкова, на думку більшості експертів (64% опитаних), погіршення соціальної та економічної ситуації в ЄС може посилити розбіжності та суперечності між країнами-членами щодо просування України на шляху євроінтеграції [70]. При цьому, 57% опитаних експертів вважають, що погіршення ситуації в ЄС у 2022 р. через політичний та економічний тиск РФ загалом не сповільнить процес європейської інтеграції нашої країни і не зумовить обмеження допомоги Україні з ЄС. Водночас, значна частина експертів висловили протилежну точку зору і вважають, що євроінтеграція України уповільниться (38% опитаних) і ЄС скоротить допомогу нашій країні (40% опитаних). Але переважна більшість експертів (72% опитаних) переконані, що не зважаючи на погіршення соціально-економічної ситуації, ЄС не скасує санкційні заходи, запроваджені стосовно РФ.

Процес інтеграції України до ЄС відбувається в умовах російської агресії та окупації значної частини території нашої країни з 2014 р., що призводить як до виникнення істотних ризиків для соціально-економічного розвитку, так проблем та перешкод для євроінтеграції України. З іншого боку, приєднання до зони вільної торгівлі з ЄС та отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС надає Україні низку додаткових конкурентних переваг для України, особливо в сфері забезпечення економічної безпеки, розвитку стратегічних галузей промисловості та залучення до регіональних мереж створення вартості. Отже, Україна повинна пришвидшити процес інтеграції до європейської економіки, що розглядається фахівцями як «найбільш конкурентна та

ефективна з усіх можливих для України моделей соціально-економічного розвитку» [70].

Попри загострення ризиків і загроз в умовах воєнного стану, у 2022-2023 рр. було реалізовано важливі заходи щодо поглиблення співробітництва України та ЄС: лібералізація торговельного режиму, впровадження транспортного «безвізу», отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, розширення програм технічної допомоги для нашої країни. При цьому торговельне співробітництво залишається основною сферою, яка забезпечує реальні ефекти для української економіки і відображає переваги та проблеми євроінтеграційного процесу.

За останні десять років ЄС став ключовим торговим партнером України, його частка у зовнішньоторговельному обороті нашої країни збільшилася з 32% до 40%. Торгівля з країнами ЄС стала визначальним зовнішнім чинником стабільності надмірно відкритої економіки України в умовах довготривалої війни з РФ, яка зумовила істотні втрати промислового, трудового та логістичного потенціалу нашої країни. Під час війни відбулися зміни обсягів торгівлі України з основними країнами-партнерами з ЄС. При чому звернемо увагу, що у 2022 р. відбулося зменшення торгівлі з країнами, які віддалені від України і не мають спільного кордону з нашою державою. Так, істотно скоротився експорт українських товарів до Іспанії - з 1677,2 млн дол. США у 2021 р. до 1572,3 млн дол. США, Італії – відповідно з 2866,4 до 1647,3 млн дол. США, Німеччини – з 2866,4 до 2264,6 млн дол. США, Нідерландів – з 2262,5 до 1540,7 млн дол. США (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Динаміка торгівлі України з основними партнерами з ЄС, млн дол. США

Країна	2014		2021		2022		2023	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Іспанія	1166,5	607,6	1677,2	975,9	1572,3	702,4	2008,3	888,0
Італія	2468,3	1508,9	3469,3	2675,5	1647,3	1801,4	1536,9	2278,2
Німеччина	1590,6	5361,5	2866,4	6284,4	2264,6	4563,0	2019,7	5061,7
Нідерланди	1106,1	763,9	2262,5	1012,6	1540,7	1091,3	1490,8	1035,1
Польща	2644,6	3070,8	5557,4	4962,5	6653,0	5491,4	4755,4	6577,7
Румунія	584,0	847,7	1543,4	796,4	3855,8	1503,2	3764,8	1566,8
Угорщина	1509,9	1463,9	1622,1	1571,0	2270,9	1022,3	1184,8	1387,8

Джерело: складено автором за даними [57]

Водночас, спостерігалось зростання експорту товарів з України до найближчих країн-сусідів з ЄС. Експорт до Польщі у 2022 р. збільшився на 19,7% порівняно з 2021 р., до Румунії – на 149,8% та до Угорщини – на 39,9% відповідно. Проте, у 2023 р. після налагодження нових логістичних маршрутів для забезпечення доставки товарів з України до ЄС обсяги експорту до Іспанії збільшилися порівняно з попереднім роком, а експорт до Італії, Німеччини та Нідерландів скоротився незначно. Звернемо увагу, що блокада польсько-українського кордону польськими фермерами та перевізниками призвела до зниження обсягів експорту української продукції у 2023 р. на 28,6% порівняно з 2022 р., а імпорт польських товарів збільшився на 19,7%, що поглибило асиметрію двосторонньої торгівлі ще більше.

В умовах повномасштабної війни та порушення морської логістики західний кордон України з ЄС став ключовим логістичним маршрутом. У І півріччі 2022 р. до ЄС було експортовано 52,2% усіх товарів України. Попри покращення морської логістики у 2023-2024 рр. і зменшення залежності аграрного експорту від домовленостей в рамках «зернової угоди», за результатами І півріччя 2024 р. частка країн ЄС в загальному експорті товарів з України збільшилася до 56,2% [71].

За 2022 р. з України було експортовано сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на суму 23,4 млрд дол. США, з яких до ЄС було спрямовано цієї продукції на суму 12,9 млрд дол. США, що становило 55,2%. У 2023 р. загальний обсяг експорту продукції агропромислового комплексу з України зменшився до 22 млрд дол. США, а експорт цієї продукції до ЄС становив 12,5 млрд дол. США або 56,8%. У І півріччі 2024 р. співвідношення дещо змінилося – із загальної вартості експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (12,4 млрд дол. США) до країн ЄС було поставлено 50,3% цієї продукції (на 6,2 млрд дол. США).

Загалом, за останні 10 років відбулася переорієнтація географічної структури зовнішньої торгівлі України на європейський ринок. Це можна вважати вагомим здобутком як політиків, так і вітчизняних товаровиробників,

оскільки ЄС характеризується високим рівнем самодостатності за рахунок внутрішньо європейських економічних зв'язків, а на «взаємну торгівлю країн-членів ЄС в останні роки припадає від 60% до 65% обсягу їх зовнішньої торгівлі загалом» [70]. Станом на 2023 р. Україна посідає 17-те місце серед основних торговельних партнерів ЄС, при цьому увійшла до трійки найбільших постачальників агропромислової продукції до ЄС [72].

Водночас, поглиблення аграрної спеціалізації України у зовнішній торгівлі загалом, та у торгівлі з ЄС зокрема, поряд з перевагами для європейської інтеграції, створює й низку загроз. Так, в умовах загострення проблем продовольчої безпеки в Європі та у світі, експорт аграрної продукції з України став важливим чинником поглиблення взаємовідносин з країнами-членами ЄС. З іншого боку, складна спільна політика країн ЄС в сільськогосподарській сфері та щодо захисту європейських виробників продовольства створює низку перешкод для євроінтеграції України в цьому секторі економіки. Про це свідчить посилення антиукраїнських настроїв серед польських фермерів, які у 2022-2023 рр. блокували польсько-український кордон з вимогою запровадження на рівні ЄС заборони ввезення українського зерна.

Проведений аналіз основних тенденцій торговельних відносин з ЄС показує, що вплив зони вільної торгівлі є неоднозначний для української економіки. З одного боку, обсяги внутрішньогалузевої торгівлі повільно зростали, підвищився рівень відкритості торгівлі з країнами ЄС [73]. Проте, сальдо торгівлі змінилося з позитивного у 2022 р. (0,9 млрд дол. США) на негативне у 2023 р. (-9,1 млрд дол. США), збільшилася товарна концентрація експорту за рахунок зростання обсягів поставок сільськогосподарської сировини, а диверсифікація структури експорту відбулася лише за невеликими товарними групами, зокрема продукції переробної промисловості.

Структура торгівлі з країнами ЄС свідчить про повільну інтеграцію українських підприємств в європейські ланцюги створення вартості. Такий висновок можемо зробити, ґрунтуючись на тому, що експорт сировинної

продукції з України свідчить про інтеграцію підприємств на початкових етапах ланцюгів створення вартості, а імпорт готових товарів – про включення вітчизняних підприємств на завершальних етапах створення вартості та незначне додавання вартості українськими компаніями в процесі маркетингу та дистрибуції товарів. Попри невисокий рівень доданої вартості в українському експорті товарів, Україна відіграла вагомую роль в економіці країн ЄС та формуванні виробничих і логістичних мереж. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну у 2022 р. призвело до руйнування мережевих взаємозв'язків з провідними європейськими компаніями. Зокрема, BMW, Porsche і Volkswagen у березні 2022 р. зупинили частину своїх виробничих потужностей через тимчасове припинення діяльності українських підприємств, які виготовляли складові для електрообладнання легкових автомобілів [74].

Подальше поглиблення економічного співробітництва України з ЄС значною мірою залежить від темпів відновлення промислових та енергетичних об'єктів, розвитку нових логістичних і транспортних маршрутів, забезпечення роботи морських портів. На даний час вирішення логістичної проблеми постачання українських товарів до ЄС відбувається в межах Плану дій ЄС «Шляхи солідарності», проте спроможність нових маршрутів виявилася невисокою через неефективну роботу пунктів перетину кордону та протести аграріїв з Польщі, Угорщини та Словаччини. Водночас, зростання у кілька разів обсягів експорту до Румунії свідчить про перспективність та надійність логістики транспортування сільськогосподарської продукції по річці Дунай з використанням румунського порту Констанца. Румунія активно нарощує вантажні можливості транспортної інфраструктури, потужності перевалочних пунктів та зерносховищ, удосконалює процедуру митного оформлення вантажів.

Лібералізація торгівлі з Україною надає низку переваг країнам ЄС, дозволяє збільшити пропозицію товарів на європейському ринку, стримати підвищення цін на аграрну продукцію та продукти харчування. Скасування мита та припинення антидемпінгових заходів на українську продукцію

металургії дозволяє зменшити дефіцит чорних металів та покращити забезпечення європейських підприємств цією сировиною. Проте, уряд України та вітчизняні підприємства повинні звернути увагу, що збільшення експорту цієї продукції не істотно підвищить позитивний ефект від торгівлі з ЄС та посилить сировинну орієнтацію української економіки, що у довгостроковій перспективі не забезпечить високих темпів економічного зростання і швидкого відновлення економіки.

Водночас, Україна має використати позитивні зміни в умовах торгівлі з ЄС, що відбулися в результаті усунення тарифних і нетарифних обмежень, хоча й тимчасово. Українські підприємства отримали можливість без перешкод постачати на європейський ринок молочну та м'ясну продукцію, які мають вищий ступінь переробки та вищу додану вартість, порівняно з зерновими культурами чи насінням соняшника. В цій ситуації українські виробники мають можливість захопити відповідні ніші на ринку ЄС, скориставшись зменшенням присутності білоруських та російських конкурентів на європейському ринку в результаті запроваджених санкцій щодо експорту товарів з цих країн. Проте, українські виробники молочної та м'ясної продукції повинні забезпечувати її відповідність європейським стандартам якості, що наразі й стримує масштабний вихід вітчизняних підприємств на ринок ЄС.

Україні необхідно активізувати роботу щодо підписання і впровадження «Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції» (АСАА). Ця угода є інструментом для усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС та передбачає маркування української продукції знаком «СЕ» та вільний її продаж на європейському ринку без отримання додаткового сертифікату ЄС. Скасування торговельних обмежень для українських експортерів, запровадження транспортного та промислового «безвізу» сприятиме поглибленню економічного співробітництва та пришвидшенню інтеграції України до спільного ринку ЄС. Лібералізація торгівлі сприяє більш ефективній імплементації положень Угоди про асоціацію і зміцненню переговорних позицій України на етапі вступу до ЄС. Крім цього, в умовах

війни торгівля з ЄС є одним з інструментів стабілізації національної економіки, посилює економічний та оборонний потенціал нашої країни та сприятиме швидшому відновленню України після завершення війни.

Відповідно, визначимо основні напрями активізації співробітництва України з ЄС та забезпечення європейської інтеграції нашої країни:

1. Досягнення домовленості про запровадження повного безмитного доступу українських товарів на ринок ЄС, скасування тарифних квот та захисних бар'єрів у торгівлі як у короткостроковому, так і довгостроковому періоді. Повна лібералізація торговельних відносин України з ЄС є важливим кроком для покращення інвестиційного клімату в нашій країні, оскільки підприємства, які експортуватимуть великі обсяги продукції на ринок ЄС стають об'єктами з високою інвестиційною привабливістю.

2. Реалізація політичних та економічних ініціатив України, Туреччини та Румунії за підтримки ООН щодо збільшення номенклатури товарів та переліку портів для забезпечення збільшення обсягів експорту сільськогосподарської та металургійної продукції, у тому числі й до країн ЄС. Поступове послаблення логістичних обмежень у торгівлі за рахунок розробки нових транспортних маршрутів, розбудови прикордонної інфраструктури на кордоні України з ЄС, збільшення пропускнуєї спроможності діючих пунктів перетину кордону та відкриття нових пунктів, пристосованих для швидкого митного оформлення великих обсягів вантажів.

3. Активізація роботи з подальшої інтеграції України у спільний ринок ЄС відповідно до положень Угоди про асоціацію, забезпечення взаємного визнання систем оцінювання промислових товарів (АСАА), практична реалізація правил визнання еквівалентності продовольчих товарів, узгодження та адаптація нормативно-правових засад щодо взаємної участі сторін у програмах державних закупівель.

4. Підписання нових угод про режим вільної торгівлі з країнами, які є торговельними партнерами ЄС, що дозволить застосовувати преференційні правила кумуляції походження у визначенні походження товарів, сприятиме

залученню українських товаровиробників до нових ланцюгів створення вартості і включенню до глобальних виробничих мереж.

Реалізація зазначених заходів позитивно вплине на процес європейської інтеграції України, підвищить стійкість української економіки до загроз і ризиків війни, сприятимуть посиленню економічного потенціалу України на етапі повоєнного відновлення та зміцненню переговорних позицій при вступі до ЄС. Проте, виконання завдань із пришвидшення європейської інтеграції України потребує створення міцного політичного та інституційного підґрунтя, оскільки попри війну та розуміння ролі України у майбутньому всієї Європи, ступінь готовності країн-членів ЄС до розширення спільного ринку за рахунок приєднання України істотно відрізняється, а Угорщина та Словаччина відкрито виступають проти інтеграції України до Співтовариства.

Висновки до розділу

В умовах війни відбулися істотні трансформації в економіці України, що проявилися в істотному скороченні виробництва більшості видів продукції промисловості та сільського господарства у 2022 р., що вплинуло на динаміку та структуру торгівлі нашої країни з ЄС. Економічні зв'язки України з ЄС набули швидкого розвитку після підписання Угоди про асоціацію, а після повномасштабного вторгнення російських військ відбулося поглиблення співпраці нашої країни з сусідніми країнами-членами ЄС. В експорті товарів переважає сільськогосподарська продукція, а частка продукції металургії істотно зменшилася, в імпорті домінують палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, а також транспортні засоби. На динаміку товарних потоків між Україною та ЄС у 2022-2023 рр. основний вплив здійснювали такі чинники, як спроможність українських підприємств забезпечувати виробництво експортної продукції та її транспортування до споживачів в країнах ЄС. Зміни економічної політики в Україні в умовах воєнного стану також мали вагомий вплив на експорт аграрної продукції, коли було запроваджено обмеження щодо вивозу

певних видів товарів, а також на обсяги надходження товарів критичного імпорту, зокрема продукції військового та подвійного призначення.

Основні напрями активізації співробітництва України з ЄС охоплюють:

- (1) підписання домовленості про запровадження повного безмитного доступу українських товарів на ринок ЄС, скасування тарифних квот та захисних бар'єрів у торгівлі як у короткостроковому, так і довгостроковому періоді;
- (2) реалізація ініціатив України, Туреччини та Румунії за підтримки ООН щодо збільшення номенклатури товарів та переліку портів для забезпечення збільшення обсягів експорту товарів; розробка нових транспортних маршрутів, розбудова прикордонної інфраструктури на кордоні України з ЄС, збільшення пропускної спроможності діючих пунктів перетину кордону та відкриття нових пунктів, пристосованих для швидкого митного оформлення великих обсягів вантажів;
- (3) забезпечення взаємного визнання систем оцінювання промислових товарів (АСАА), практична реалізація правил визнання еквівалентності продовольчих товарів, узгодження та адаптація нормативно-правових засад щодо взаємної участі сторін у програмах державних закупівель;
- (4) укладення нових угод про режим вільної торгівлі з країнами, які є торговельними партнерами ЄС, що дозволить застосовувати преференційні правила кумуляції у визначенні походження товарів.

ВИСНОВКИ

В умовах глобалізації посилюється взаємозалежність країн та поглиблення регіональної економічної інтеграції. Інтеграція країн в межах регіонального об'єднання включає такі етапи: преференційна торгівля, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз, політичний союз. Найбільш поширеною формою інституціоналізації взаємовідносин країн в межах регіональної економічної інтеграції є регіональні торговельні угоди, в загальній кількості яких переважають угоди щодо створення зон вільної торгівлі та економічної інтеграції.

Європейський Союз є регіональним інтеграційним утворенням економічного та політичного спрямування. Відмітною рисою ЄС є створення наднаціонального органу управління і передача йому державами-членами частини суверенних повноважень. Зміцнення зв'язків між країнами-членами ЄС відбувалося завдяки впровадженню спільних секторальних політик, створенню спільного ринку, впровадженню економічного та валютного союзу, посиленню політичної інтеграції. За період існування ЄС відбулося 7 етапів розширення за рахунок приєднання нових країн-учасниць, а у 2020 р. кількість країн в об'єднанні зменшилася внаслідок виходу Сполученого Королівства зі складу ЄС. Україна та Молдова отримали статус країни-кандидата на вступ до ЄС, що спонукає їх до активізації виконання маастрихтських критеріїв.

Оцінка впливу участі країн в інтеграційному об'єднанні здійснюється за допомогою економічного, статистичного та управлінського аналізу. Для оцінки функціонування ЄС як інтеграційного об'єднання країн доцільно використати метод інтегрального показника, розрахувавши його для таких основних періодів: останнє розширення ЄС у 2013 р.; вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС у 2020 р.; сучасний етап функціонування ЄС-27. З метою визначення передумов інтеграції України до ЄС та оцінки впливу торгівлі, як основної форми співробітництва між нашою країною та інтеграційним об'єднанням, доцільно розрахувати гравітаційну модель та використати її для прогнозування обсягів двостороннього товарообороту у короткостроковій перспективі.

Процес європейської інтеграції у довгостроковому періоді характеризувався тенденцією до зростання ефективності, про що свідчить збільшення інтегрального показника потенціалу розвитку інтеграційного процесу в ЄС. Значне підвищення ефективності інтеграції відбулося за рахунок внутрішньо регіональної складової розвитку інтеграційного процесу, в основному завдяки збільшенню ВВП у розрахунку на одного мешканця, обсягів внутрішньо регіональної торгівлі на одну особу, частки високотехнологічної продукції в експорті ЄС, індексу інвестицій на одного мешканця. Меншою ефективністю характеризувалося використання зовнішньої складової, оскільки відбулося послаблення позицій ЄС на світовому ринку внаслідок зменшення часток ЄС у світовому ВВП, в світовому високотехнологічному експорті та в світовому обсязі ПІІ.

За останнє десятиліття відбулося істотне посилення політичних та економічних чинників поглиблення співпраці України з ЄС, про що свідчить ухвалення Угоди про асоціацію, впровадження зони вільної торгівлі України з ЄС, надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, збільшення товарообороту між Україною та ЄС. Результати розрахунку гравітаційної моделі показали, що збільшення розміру української економіки є визначальним фактором і передумовою торговельного співробітництва ЄС з Україною. Збільшення ВВП України здійснює сильніший вплив на обсяги торгівлі товарами України з ЄС, а також на обсяг експорту українських товарів до ЄС, ніж ВВП ЄС та світової ціни на нафту.

Україна є однією з найбільших країн за площею землі та чисельністю населення, але економічно найбіднішою серед країн-членів ЄС, кандидатів і потенційних кандидатів на вступ до Співтовариства. Значною мірою низькі доходи є наслідком неефективної структури української економіки, в якій сільське господарство відіграє значно більшу роль, ніж у країнах ЄС. Основними проблемами, що уповільнюють процес євроінтеграції України, є інституційні та політичні, які не дозволяють швидко імплементувати європейські правові норми та стандарти в країні. Невирішеність багатьох

економічних та соціальних проблем сповільнюють інтеграцію України до ЄС через протидію окремих країн-членів, які не підтримують фінансування програм вирівнювання розвитку бідніших країн.

В умовах війни в Україні істотно зменшилося виробництво більшості видів продукції промисловості та сільського господарства, що вплинуло на динаміку та структуру торгівлі нашої країни з ЄС. В експорті українських товарів до ЄС переважає сільськогосподарська продукція, а частка продукції металургії істотно зменшилася, в імпорті до України домінують палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, транспортні засоби. На динаміку товарних потоків між Україною та ЄС у 2022-2023 рр. в основному впливала спроможність українських підприємств забезпечувати виробництво експортної продукції та її транспортування до споживачів в країнах ЄС. Зміни економічної політики в Україні в умовах воєнного стану вплинули на експорт аграрної продукції та на обсяги критичного імпорту.

З метою активізації співробітництва України з ЄС необхідно взяти наступних заходів: досягти домовленості про запровадження повного безмитного доступу українських товарів на ринок ЄС, скасування тарифних квот та захисних бар'єрів у торгівлі; реалізувати ініціативи України, Туреччини та Румунії за підтримки ООН щодо збільшення номенклатури товарів та переліку портів для забезпечення збільшення обсягів експорту товарів; розробити нові транспортні маршрути, розбудувати прикордонну інфраструктуру та збільшити пропускну спроможність пунктів перетину кордону; забезпечити взаємне визнання систем оцінювання промислових товарів (АСАА), практичну реалізацію правил визнання еквівалентності продовольчих товарів, узгодити та адаптувати нормативно-правові засади щодо взаємної участі сторін у програмах державних закупівель; укладати нові угоди про режим вільної торгівлі з країнами, які є торговельними партнерами ЄС, що дозволить застосовувати преференційні правила кумуляції у визначенні походження товарів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ruiz Estrada, Mario Arturo. Globalization and Regional Integration (January 7, 2009). FEA Working Paper No. 2005-5. URL: <https://ssrn.com/abstract=1324429>.
2. Курах Л. В. Поняття та види міжнародної інтеграції: теоретико-правовий аналіз. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 4 (79). Т. 2, С. 11-16.
3. Резнічук М.С. Теоретичні засади економічної інтеграції. Журнал європейського і порівняльного права, 2018. С. 57-66.
4. Попко О.В. Міжнародна економічна інтеграція та місце України в міжнародних інтеграційних процесах. Проблеми системного підходу в економіці. Випуск № 2 (70), 2019. С. 13-20.
5. From globalization to regionalization – Contribution from UNCTAD. URL: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/GF/WD\(2023\)5/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/GF/WD(2023)5/en/pdf).
6. Лизун М.В. Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 13. С. 102-107.
7. Trade and development report 2022: Development prospects in a fractured world. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/tdr2022>.
8. Bhagwati, J., Krishna, P. and Panagariya, A. Trading Blocs: Alternative Approaches to Analyzing Preferential Trade Agreements. USA: MIT Press, 1999. pp. 3-20.
9. Balassa, B. Exports, Policy Choices and Economic Growth in Developing Countries after the 1973 Oil Shock. Journal of Development Economics. 1985. Vol. 18(2). pp. 23- 35.
10. Lawrence, R. Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration, Chapter III, Washington, D.C., U.S.A.: The Brookings Institution, 1996. pp. 21-33.
11. Cable, V. and Henderson, D. Trade Blocs the Future of Regional Integration. Chapter I, U.K.: Royal Institute of International Affairs. 1994. pp. 3-15.
12. Baldwin, E. Richard, Cohen D., Andre Sapir and Anthony Venables. Market Integration, Regionalism and The Global Economy. UK: Cambridge University Press, 1999. pp. 5-40.

13. Ruiz, M. Theoretical Analysis of Globalization, Regional Integration and Immigration. Working Papers FEA. 2005. №5. pp. 1-21.

14. Figures on Regional Trade Agreements notified to the GATT/WTO and in force. Regional Trade Agreements Database. URL: <https://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx>.

15. Origin and development of the European Union. <https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/d5906df5-4f83-4603-85f7-0cab24b9fe1/2f31100f-c3d2-42ee-ad52-3f3f07822fd7>.

16. Harry A. The EU as a Peace Building System: Deconstructing Nationalism in an Era of Globalization. International Journal of Peace Studies. 2007. Vol. 12, No. 2. pp. 31-50.

17. Левчук О. В. Економічні аспекти співробітництва України з країнами Європейського Союзу. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2023. No 1(77). С. 32-39. <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/283326/277483>.

18. Milestones in European Construction. Centre d'Information sur les Institutions Européennes. <https://www.strasbourg-europe.eu/milestones-in-european-construction/>.

19. Princen, S. Agenda-setting in the European Union: a theoretical exploration and agenda for research. Journal of European Public Policy. 2007. Vol. 14(1). P. 21 – 38.

20. Head, Keith. Will There Ever be a 'United States of Europe? <https://globalnetwork.io/perspectives/2021/09/will-there-ever-be-united-states-europe-new-paper-ubc-sauder-weighs>.

21. From 6 to 27 members. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/6-27-members_en; Key dates in the history of European integration. https://europa.eu/abc/12lessons/key_dates_en.htm.

22. The founding and evolution of the EU. <https://www.eda.admin.ch/europa/en/home/europaeische-union/portrait-geschichte-eu/gruendung-eu.html>.

23. Bickerton C. The future of the EU: a retrospective. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-future-of-the-eu-a-retrospective/>.
24. Cesáreo Rodríguez-Aguilera de Prat. EU enlargement: What does the future hold? <https://theconversation.com/eu-enlargement-what-does-the-future-hold-227716>.
25. The three stages of Monetary Union. <https://www.nbb.be/en/notes-and-coins/history/history-euro/three-stages-monetary-union>.
26. Steinberg F. The Next Steps in EU Economic Integration <https://www.csis.org/analysis/next-steps-eu-economic-integration>.
27. Obolenska T., Kalenyuk I., Yatsenko O. Formation and implementation of trade integration potential Bull. Kharkiv Natl. Univ. named V. Dokuchaev. Ser.: Econ. Sci. 2020. Vol. 3. pp. 250-263.
28. Balezentis A., Yatsenko O. Asymmetries of trade integration of Ukraine and the EU. International Economic Policy. 2018. Vol. 1 (28). pp. 32-62.
29. Tobal M. Regulatory Entry Barriers and Trade Department of Economics. UC San Diego, 2011, p. 39.
30. Nyamtseren, L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia. Dresden Discussion Paper in Economics. 2004. 13/04. Dresden: Dresden University of Technology, 45 p.
31. Casella, A., Large Countries, Small Countries and the Enlargement of Trade Blocs. Working paper, 5365. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1995. 30 p.
32. Zhicheng Xu, Yu Zhang. Lightning up Africa: The effects of Chinese aid on the economic development in Africa. China Economic Quarterly International. 2022. Vol. 2 (3). pp. 178-189.
33. Iordanova V., Shapor M. Evaluation of the effectiveness of integration processes of regional integration associations (on EU EXAMPLE, NAFTA, EAEP). https://www.researchgate.net/publication/352115976_Evaluation_of_the_effectiveness_of_integration_processes_of_regional_integration_associations_on_EU_EXAMPLE_NAFTA_EAEP.

34. Yilmazkuday, D., Yilmazkuday, H. Bilateral versus Multilateral Free Trade Agreements: A Welfare Analysis. Economics Research Working Paper, 1. Miami: Florida International University, 2014. 27 p.
35. Melnyk T., Kudyrko L., Pugachevska K., Sevruk I. Promotion of Ukraine's export to China: priorities and institutional framework. Problems and Perspectives in Management. 2019. Vol. 17 (3). pp. 508-520.
36. Slabospytska O. Construction of the gravity model of international trade of enterprises of the machine-building complex of Ukraine when forming a strategy on the foreign market. Bull. Khmelnytskyi Natl. Univ. 2011. Vol. 2. pp. 237-241.
37. Rylach N. The application of the gravity regression model for the analysis of the impact of the creation of a free trade zone between Ukraine and the EU on trade. Actual Problems of International Relations. 2011. Vol. 100 (1). pp. 151-161.
38. Kalyuzhna N., Kudyrko L. Effectiveness of trade and economic integration of asymmetric countries: Assessment methods and tools. Journal of Economy and Technology. 2023. Vol. 1. P. 119-126.
39. Makkonen T. Measuring cross-border regional integration with composite indicators: The Oresund Integration Index. In book: Emerging Trends in the Development and Application of Composite Indicators (pp.1-19). Ch. 1. Ed. Jeremic V., Radojicic Z., Dobrota M. Publisher: IGI Global, 2016.
40. Gor S. The African Regional Integration Index: A Selective Audit, Trade and Development Review. 2017. Vol. 9. pp. 86–98.
41. Stanickova M., Melecký L. Understanding of resilience in the context of regional development using composite index approach: the case of European Union NUTS-2 regions. Regional Studies, Regional Science. 2018. Vol. 5(1). pp. 231–254.
42. Osaulenko O., Bulatova O., Zakharova O., Reznikova N. The problem of statistical assessment of the potential for the development of regional integration processes. Statistics in Transition New Series. 2021. Vol. 22 (4). pp. 121-138.
43. GDP (current US\$) - European Union. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EU>.

44. GDP per capita (current US\$) - European Union. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=EU>.

45. Top 6 Economies by Share of Global GDP (1980-2024). <https://www.visualcapitalist.com/ranked-the-top-6-economies-by-share-of-global-gdp-1980-2024/>.

46. International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ext_lt_intertrd/default/table?lang=en&category=ext_go.ext_go_agg.ext_go_lti.ext_go_lti_int.

47. Total annual goods exports by European Union member states to other countries within the EU from 1999 to 2023. <https://www.statista.com/statistics/1375209/eu-internal-trade-intra-eu-exports-member-state/>.

48. Population, total - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=EU>; Statistics on merchandise trade. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm.

49. High-technology exports (current US\$) - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=EU>.

50. High-technology exports (current US\$) – World. <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>.

51. Value of foreign direct investment (FDI) inward stock in the European Union from 2005 to 2022. <https://www.statista.com/statistics/1349425/eu-fdi-inward-stock/>.

52. FDI stocks. OECD Data. <https://www.oecd.org/en/data/indicators/fdi-stocks.html?oecdcontrol-e522a693d4>.

53. Petrov R. Bumpy Road of Ukraine Towards the EU Membership in Time of War: “Accession Through War” v “Gradual Integration”. European Papers,

27.12.2023. <https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/bumpy-road-ukraine-towards-eu-membership-time-war>.

54. Akhvlediani T., Movchan V. The Impact of Ukraine's Accession on the EU's Economy: The Value Added of Ukraine. Policy Paper. February, 2024.

55. Estimation of round tripping transactions for 2010-2023. National Bank of Ukraine, Statistics and Reporting Department. Kyiv: National Bank of Ukraine, 2024. <https://bank.gov.ua/en/news/all/otsinka-obsyagiv-pryamih-inozemnih-investitsiy-v-yakih-kintsevim-kontrolyuyuchim-investorom-ye-rezident-round-tripping-za-2010>.

56. Пирожок О. Экспорт заводів. Як українські компанії “пускають коріння” в Європі. Економічна правда, 5 лютого 2019. <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/02/5/644962/>.

57. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2024_u.html.

58. GDP per capita, PPP (constant 2021 international \$) – Ukraine. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=UA>.

59. GDP per capita, PPP (current international \$) - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=EU>.

60. Annual Prices (Nominal). World Bank. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/CMO-Historical-Data-Annual.xlsx>.

61. Onuch O. Ukrainians' Unwavering Path Toward the EU. <https://carnegieendowment.org/research/2024/06/ukrainians-unwavering-path-toward-the-eu?lang=en>.

62. Депопуляція є неминучим сценарієм для України. «Інтерфакс-Україна», 24 вересня 2023 р. <https://interfax.com.ua/news/economic/936937.html>.

63. Boyarchuk, D. and M. Dabrowski. The Ukrainian war economy. Working Paper 12/2023, Bruegel.

64. Ukraine: Request for an Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility and Review of Program Monitoring with Board Involvement-Press Release.

IMF Country Report 2023/132.
<https://www.imf.org//media/Files/Publications/CR/2023/English/1UKREA2023001.a.shx>.

65. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності промисловості у 2010–2023 роках. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm.

66. Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm.

67. Хліб у країнах Європи подорожчав на 18% за рік - Євростат. Європейська правда, 20 вересня 2022р., <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/20/691651>.

68. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. Київ: Центр Разумкова, 2022, с.9, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.

69. Європейська промисловість згортається через високі ціни на енергоносії. Європейська правда, 24 вересня 2022р., <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/24/691819>.

70. Україна на шляху до ЄС - реалії і перспективи. Аналітичне дослідження Центру Разумкова. Національна безпека і оборона. 2022. №1-2. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf.

71. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами у I півріччі 2024 року. <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

72. Показники торговельно-економічного співробітництва Україна-ЄС. Представництво України при Європейському Союзі. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgovelnno-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ukrayina-yes>.

73. Бюлетень поточного стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2023 р. Міністерство економіки України. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ae131754-36dc-4e6f-9a8f->

89e872b8b451&title=BiuletenPotochnogoStanuTorgovelnikhVidnosinMizhUkrainoi uGas.

74. Volkswagen, BMW і Porsche зупиняють виробництво через брак автокомпонентів з України. Forbes, 7 березня 2022р., <https://forbes.ua/inside/volkswagen-bmw-i-porsche-zupinyayut-virobnitstvo-cherez-brak-avtokomplektuyuchikh-z-ukrainishcho-zagrozhue-industrii-i-yak-dovgo-protyagnetsya-kriza-07032022-4183>.